

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Αντώνης Λιάκος,
Κώστας Γαγανάκης,
Έφη Γαζή, Γιώργος Κόκκινος,
Ιουλία Πεντάζου,
Γιώργος Σμπιλίρης**

**Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ
Α' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΜΑΘΗΜΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ**

ΤΟΜΟΣ 2ος

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφική Ομάδα

Αντώνης Λιάκος, καθηγητής
Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο
Αθηνών

Κώστας Γαγανάκης, λέκτορας
Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο
Αθηνών

Έφη Γαζή, διδάκτορας Ιστορίας
του Ευρωπαϊκού Πανεπιστημιακού
Ινστιτούτου της Φλωρεντίας

Γιώργος Κόκκινος, διδάκτορας
Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Ιουλία Πεντάζου, υποψήφια
διδάκτορας Ιστορίας

Γιώργος Σμπιλίρης, φιλόλογος,
διδάκτορας Ιστορίας

Την τελική ευθύνη για τη διαμόρ-
φωση των κειμένων είχε ο
Αντώνης Λιάκος.

**Τα κείμενα που αναφέρονται
στη μουσική έγραψε ο Νικόλαος
Μάμαλης, διδάκτορας
Μουσικολογίας.**

Επιτροπή κρίσης

**Όλγα Κατσιαρδή-Hering,
αναπληρώτρια καθηγήτρια
Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο
Αθηνών**

**Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βεΐκου,
φιλόλογος, διδάκτορας
Κοινωνικών Επιστημών**

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

**Η επανέκδοση του παρόντος
βιβλίου πραγματοποιήθηκε
από το Ινστιτούτο
Τεχνολογίας Υπολογιστών &
Εκδόσεων «Διόφαντος»
μέσω ψηφιακής μακέτας.**

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

Κεφάλαιο Πέμπτο: Η αυτονόμηση της τέχνης

Κάθε μορφή τέχνης έχει τη δύναμη να μεταφέρει σημασίες. Μπορεί να εκφράζει τους φόβους και τις ελπίδες των ανθρώπων. Να εμπνέει την πίστη στο Θεό ή σε κάποιο ιδανικό. Να διδάσκει κάποιες αξίες και να αποτρέπει από άλλες. Να συνδέει τους ανθρώπους με το παρελθόν τους. Μπορεί επίσης να επιβιώνει στο χρόνο και να γίνεται κομμάτι της ζωής πολλών γενεών. Η τέχνη είναι μια γλώσσα την οποία καταλαβαίνουν οι άνθρωποι που έχουν κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο, έστω και αν δεν γνωρίζουν τις φυσικές γλώσσες.

1. Η αισθητική και η έννοια του ωραίου

Όπως κάθε γλώσσα, και η τέχνη έχει τη γραμματική της:

Τι είναι ωραίο; Αρέσουν σε όλους τα ίδια πράγματα; Ποια είναι η σχέση αυτού που βλέπω ωραίο με αυτό που θεωρώ ωραίο;

Η αντίληψη του ωραίου δεν είναι απόλυτη και αναλλοίωτη στο χρόνο, αλλά ιστορική. Αυτό σημαίνει ότι συνδέεται άμεσα με το χρόνο και το χώρο, με τις ιδιαιτερότητες της κάθε κοινωνίας. Σε κάθε εποχή, η φιλοσοφία αναζητά να ορίσει το ωραίο και τη σχέση του με τον άνθρωπο και την κοινωνία του. Σε διαφορετικές χρονικές στιγμές το ωραίο αναζητήθηκε στην αλήθεια, τη φύση, την ανθρώπινη πραγματικότητα, τον κόσμο των ιδεών ή τον κόσμο του θείου. Ο άνθρωπος επι-

διώκει να εκφράσει αυτές τις ανάγκες του μέσω της τέχνης. Για το λόγο αυτό η τέχνη συνδέεται άμεσα με την αισθητική, καθώς είναι ο προνομιακός χώρος όπου αποτυπώνονται οι αναζητήσεις για το ωραίο. Η αισθητική ωστόσο δεν είναι αποκομμένη από άλλες χρήσεις της τέχνης: τη λατρεία του θεού, τη διακόσμηση καθημερινών χρηστικών αντικειμένων ή του χώρου όπου ο άνθρωπος ζει. Πολλές κοινωνίες δεν είχαν διαχωρίσει αυτούς τους δύο άξονες της τέχνης: την αισθητική απόλαυση που προκαλεί το ωραίο και τη λειτουργία της τέχνης μέσα στην κοινωνία. Η ιδιαιτερότητα της ευρωπαϊκής τέχνης στα νεότερα χρόνια έγκειται στην αυτονόμησή της από το λειτουργικό της χαρακτήρα. Από κάποια στιγμή κι έπειτα η αισθητική απόλαυση και η

απεικόνιση του ωραίου θεωρούνται επαρκείς στόχοι για την καλλιτεχνική δημιουργία. Από τη στιγμή που αυτονομείται η τέχνη, αναπτύσσεται και η αισθητική ως αυτόνομος κλάδος της φιλοσοφίας. Η αισθητική είναι η επιστήμη της αίσθησης σε αντίθεση με την επιστήμη της γνώσης.

Ας παρακολουθήσουμε πώς πραγματοποιείται η αυτονόμηση της τέχνης μέσα από τις αισθητικές αντιλήψεις.

α. Το Ωραίο είναι ο Θεός

Το ωραίο συνδέεται με την έκφραση της θρησκευτικότητας. Ο ζωγράφος δεν ενδιαφέρεται να αποδώσει πραγματικά χαρακτηριστικά στις μορφές. Σκοπός του είναι να υμνήσει το θείο και να δείξει το σεβασμό και την υποταγή του σε αυτό. Τζιότο, Ο θρήνος για το Χριστό, γύρω στα 1306, Πάδοβα

Ο χριστιανικός Μεσαίωνας διακρίνει το ωραίο από την αλήθεια και το αγαθό. Οι δύο μεγάλοι χριστιανοί φιλόσοφοι του δυτικού κόσμου, ο Αυγουστίνος και ο Θωμάς Ακινάτης, θεωρούν ότι ωραίο και θείο ταυτίζονται. Ο Θεός είναι ωραίος και είναι πηγή της ομορφιάς. Έτσι ο κόσμος του ωραίου είναι ο υπερβατικός, δηλαδή ο κόσμος που βρίσκεται έξω από τα όρια της πραγματικότητας που μπορεί να αντιληφθεί ο άνθρωπος. Στο μεσαιωνικό κόσμο, η τέχνη επιτελεί ορισμένες λειτουργίες: διδάσκει μέσα από τις θρησκευτικές εικονογραφήσεις. Οδηγεί σε πνευματική ανάταση μέσα από τη μουσική. Η τέχνη αυτής της εποχής δεν μπορεί να νοηθεί πέρα από αυτές τις λειτουργίες, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τη σχέση του ανθρώπου με το Θεό.

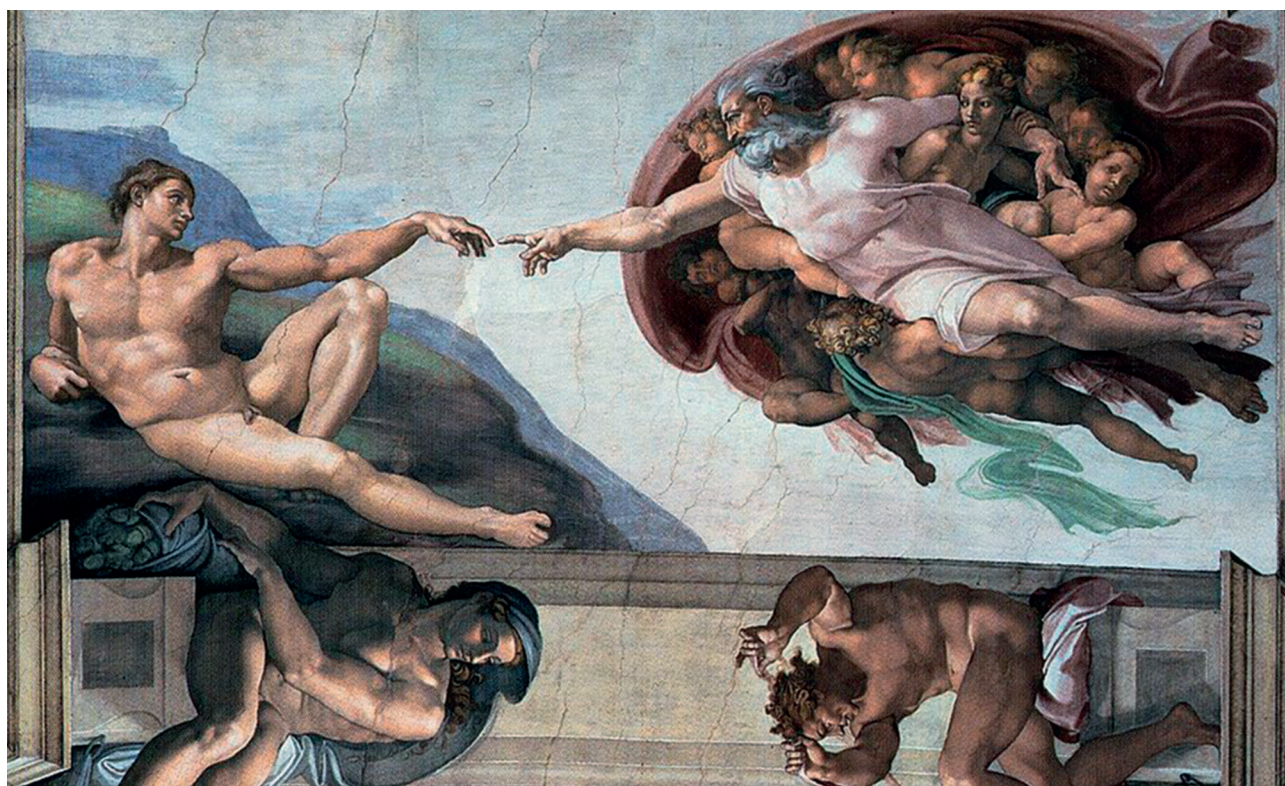
Το ωραίο είναι η έκφραση αυτής της σχέσης στην τέχνη. Οι ιδιότητες του ωραίου είναι η αρτιότητα, η αρμονία και η καθαρότητα. Όλες αυτές οι ιδιότητες προσδιορίζουν έναν κόσμο ιδανικό, που δε σχετίζεται άμεσα με την καθημερινή πραγματικότητα.

Προκειμένου να πλησιάσουν το θείο, το οποίο ανήκει στον υπερβατικό κόσμο, οι άνθρωποι δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες που γνώριζαν από τον κόσμο της καθημερινής τους ζωής. Έφτιαξαν οικοδομήματα αφιερωμένα στη λατρεία του Θεού, τις εκκλησίες. Έφτιαξαν ακόμα και εικόνες του θείου, αναπαραστάσεις εμπνευσμένες από τα ιερά βιβλία με σκηνές από τη ζωή των αγίων. Και οι εκκλησίες και οι εικονογραφήσεις της μεσαιωνικής τέχνης έχουν ένα χαρακτηριστικό: απεικονίζουν αυτά που δε

βλέπουν τα μάτια, αλλά αυτά που πιστεύουν. Με άλλα λόγια, στη μεσαιωνική τέχνη ο καλλιτέχνης εκφράζει στα έργα του ό,τι νιώθει και ζωγραφίζει ό,τι πιστεύει. Ο χώρος που δρα η τέχνη του Μεσαίωνα δεν είναι ο κόσμος των ανθρώπων αλλά ο κόσμος της θρησκείας. Σε μια εποχή, όπως ο Μεσαίωνας, που λίγοι μόνο άνθρωποι ξέρουν να διαβάζουν, η θρησκευτική τέχνη διδάσκει στον άνθρωπο τη χριστιανική πίστη.

β. Το Ωραίο είναι ο σκοπός. Η αυτο-νόμιση της τέχνης

Στην Αναγέννηση η τέχνη δεν αναπαριστά μόνο τη σχέση του ανθρώπου με το θείο. Προστίθενται νέα ερωτήματα, που σχετίζονται με τη φύση και τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο. Παράλληλα, η τέχνη αρχίζει να αποχωρίζεται από τις λειτουργίες της και να αυτονομείται. Θεωρείται από μόνη της δραστηριότητα και ανακηρύσσεται σε ανθρώπινη ανάγκη. Η αποτύπωση του ωραίου στην τέχνη θεωρείται επαρκής στόχος για την ίδια την ύπαρξη της τέχνης. Το ωραίο αναζητείται στο φυσικό κόσμο. Οι καλλιτέχνες προσπαθούν να αποτυπώσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο αυτό που βλέπουν, όχι πια αυτό που πιστεύουν.

Μικελάντζελο (Μιχαήλ Άγγελος), Η δημιουργία τον Αδάμ, Ρώμη, Καπέλα Σιξτίνα.

Για πρώτη φορά η ίδια η τέχνη γίνεται αντικείμενο μελέτης. Οι καλλιτέχνες, παράλληλα με τις καλλιτεχνικές τους δημιουργίες, ασχολούνται με τη συγγραφή έργων για τις ιδανικές αναλογίες, για τη χρήση του χρώματος, για τις αναλογίες των μερών της εικόνας. Επίσης, μελετούν με ιδιαίτερη προσοχή τις αναλογίες του ανθρώπινου σώματος, που κυριαρχεί πλέον στις απεικονίσεις. Σήμερα, σε πολλά μουσεία του κόσμου σώζονται προσχέδια καλλιτεχνών που δείχνουν ακριβώς την έντονη φροντίδα τους για την αποτύπωση του ωραίου που βλέπουν γύρω τους.

Το έργο του Αλμπέρτι, αρχιτέκτονα στη Φλωρεντία, «Περί αρχιτεκτονικής» αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αλλαγής στην αντιμετώπιση του ωραίου και του

ρόλου της τέχνης. Ο Αλμπέρτι διακηρύσσει ότι θέλει να εξετάσει την αρχιτεκτονική «ρίχνοντας το βάρος στα στοιχεία που προσδίδουν ομορφιά και χάρη σ'ένα οικοδόμημα κι όχι τόσο στη χρηστικότητα ή την ευστάθειά του». Η αισθητική του Αλμπέρτι συνδέει την αναγκαιότητα, τη συμμετρία και την ηδονή. Το ωραίο χαρακτηρίζεται από την ευρυθμία των μερών. Το έργο τέχνης δεν πρέπει να έχει τίποτα περιττό. Δομείται έτσι ώστε κάθε στοιχείο να είναι απαραίτητο –ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο.

Στην Αναγέννηση ως ωραίο θεωρείται κάτι που υπάρχει πέρα από τις αισθήσεις του ανθρώπου, δηλαδή οντολογική κατηγορία, σύμφωνα με τις έννοιες της φιλοσοφίας. Αυτό σημαίνει πως αυτή η εποχή πιστεύει στο αντικειμενικά ωραίο,

αυτό που όλοι οι άνθρωποι αναγνωρίζουν ως ωραίο. Επομένως επιδίωξή τους δεν είναι η αναζήτηση του ωραίου αλλά η αποτύπωση του με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Κοινά ερωτήματα απασχολούν τους δημιουργούς και τα έργα τέχνης απευθύνονται στο σύνολο της κοινωνίας.

Βλέπουμε δύο κτίρια του Αλμπέρτι. Αριστερά ένα θρησκευτικό (Άγιος Ανδρέας, 1460, Μάντοβα) και δεξιά ένα κοσμικό (Μέγαρο Ροντσελάι, 1460, Φλωρεντία). Και στα δύο διακρίνονται τα αισθητικά κριτήρια της Αναγέννησης: η συμμετρία, η ευρυθμία και η συνεκτικότητα των μερών

τον κτιρίου. Στο Μέγαρο φαίνονται ακόμα και οι επιδράσεις από την αρχαιότητα: οι κίονες στα παράθυρα και τα διακοσμητικά στοιχεία της οροφής. Επίσης, η διάταξη των παραθύρων και η εγγραφή τους σε αψίδες, που θυμίζουν έντονα το Κολοσσαίο στη Ρώμη.

Οι δημιουργοί της Αναγέννησης προσπαθούν να αποδώσουν την ιδανική ομορφιά μέσα από την αρμονία των μορφών και της σύνθεσης (πρόσεξε το σχήμα πυραμίδας που δίνουν οι μορφές στην παράσταση). Εξιδαμικεύουν τις μορφές, δηλαδή διορθώνουν τις ατέλειες της φύσης. Σκοπός του δεν είναι να υμνήσουν το θείο, ακόμα κι όταν πρόκειται για θρησκευτικές παραστάσεις. Αντίθετα τους ενδιαφέρει περισσότερο ο κόσμος των ανθρώπων και η μελέτη της φύσης. Ραφαήλ, Η Παναγία με το βρέφος και το μικρό Άγιο Ιωάννη το βαπτιστή (λεπτομέρεια), Βιέννη, Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης.

γ. Το Ωραίο είναι υπόθεση του Εγώ και προϊόν μιας συγκεκριμένης κοινωνίας

Ας προχωρήσουμε λίγο στο χρόνο, για να δούμε πώς εξελίσσεται η έννοια του ωραίου στην ευρωπαϊκή σκέψη.

Από τη στιγμή που στην ευρωπαϊκή σκέψη η τέχνη αυτονομείται από τη λειτουργία της, η αισθητική αναπτύσσεται ραγδαία. Εκτός από τους καλλιτέχνες, με την αναζήτηση του ωραίου ασχολούνται πλέον πιο συστηματικά οι φιλόσοφοι και από το 18ο αιώνα και μετά οι μελετητές της ιστορίας της τέχνης.

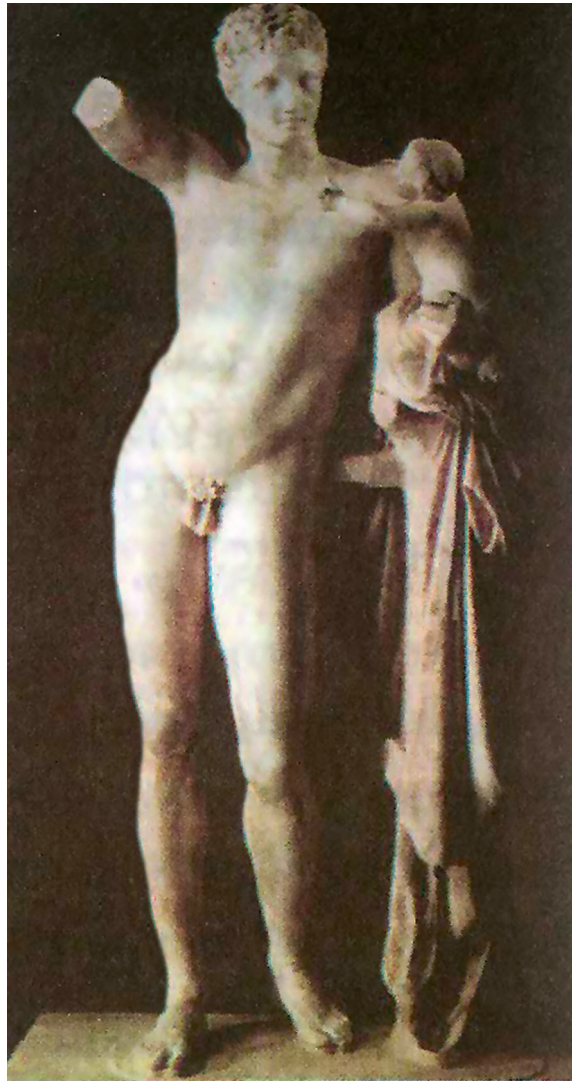
Ο ορθολογισμός του 17ου αιώνα αναδεικνύει την ανθρώπινη διάνοια σε πρωταρχικό στοιχείο της ύπαρξης. Ο ατομισμός που συνδέεται με την εποχή του Ορθού Λόγου επεκτείνεται και στην αισθητική αντίλη-

ψη. Η επαφή του ανθρώπου με το έργο τέχνης είναι περισσότερο ατομική υπόθεση παρά συλλογική.

Με τον εμπειρισμό του 18ου αιώνα, οι αισθήσεις αποκτούν μεγάλη σημασία για την κατανόηση του κόσμου και την ένταξη του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν. Έτσι το ωραίο δε χρειάζεται να αιτιολογηθεί με άλλο τρόπο, πέρα από τα συναισθήματα που προκαλεί. Ωραίο είναι κάτι, απλά επειδή μας αρέσει. Το ωραίο προκαλεί απόλαυση σε κάθε άνθρωπο και η ανάγκη για την αισθητική απόλαυση θεωρείται πλέον κοινή σε όλους. Οι δύο προηγούμενες κατευθύνσεις της αισθητικής συνδυάζονται στο έργο του Γερμανού φιλόσοφου Καντ (1724-1804). Ο Καντ ορίζει το ωραίο ως αποτέλεσμα της συμφωνίας της φαντασίας και της διάνοιας. Με τον τρόπο αυτό καταργεί τη διάκριση μεταξύ

της ορθολογικής διάνοιας και της εμπειρικής αίσθησης.

Ο επόμενος σταθμός στην ευρωπαϊκή αντίληψη για το ωραίο εντοπίζεται στο έργο του επίσης Γερμανού φιλόσοφου Χέγκελ (1770-1831). Ο Χέγκελ διακρίνει σε κάθε έργο τέχνης τη μορφή (τον τρόπο που είναι παρουσιασμένο ένα έργο) και το περιεχόμενο (αυτό που θέλει να πει). Η σχέση μεταξύ των δύο αυτών στοιχείων προσδιορίζει το χαρακτήρα της τέχνης. Ο Χέγκελ θεωρεί ότι η μορφή και το περιεχόμενο ενός έργου τέχνης συνδέονται άρρηκτα με την εποχή και τον πολιτισμό που τα δημιούργησε. Με αυτό τον τρόπο αναδεικνύει την ιστορικότητα της τέχνης και διακρίνει περιόδους με κοινά χαρακτηριστικά, όπως η κλασική τέχνη της αρχαιότητας ή η πρωτόγονη τέχνη των ανατολικών λαών.

Στην κλασική τέχνη της αρχαιότητας η μορφή και το περιεχόμενο του έργου έρχονται σε απόλυτη ισορροπία. Οι τέλει αναλογίες του ανδρικού σώματος (μορφή) συνδέονται με αρμονικό τρόπο με την ηρεμία και την ατάραχη δύναμη του ανθρώπου (περιεχόμενο). Ερμής του Πραξιτέλη, Μουσείο Ολυμπίας.

2. Ο ρόλος της τέχνης και του δημιουργού στην κοινωνική ζωή

Όπως είδαμε, η μεσαιωνική τέχνη ήταν αναπόσπαστα δεμένη με τη λειτουργία που επιτελούσε. Δεν είχε ακόμα διαμορφωθεί η έννοια της ανεξάρτητης καλλιτεχνικής δημιουργίας κι ένα έργο τέχνης δεν μπορούσε να υπάρξει έξω από το χώρο για τον οποίο είχε δημιουργηθεί. Η θρησκευτική ζωγραφική, για παράδειγμα, αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα του λατρευτικού χώρου (ναού) στον οποίο βρισκόταν. Γι' αυτό και ο καλλιτέχνης ήταν ανώνυμος. Τις περισσότερες φορές το όνομά του απούσιαζε εντελώς από το έργο του, ενώ κάποιες άλλες υπέγραφε διακριτικά στο κάτω μέρος της εικόνας.

Η κατάσταση αυτή αλλάζει ριζικά από την Αναγέννηση, την εποχή δηλαδή που η τέχνη αποκτά αυτόνομη αξία. Οι πλούσιοι αστοί και ευγενείς κάνουν παραγγελίες έργων τέχνης για να διακοσμήσουν τα παλάτια ή τα σπίτια τους. Η κατοχή έργων τέχνης θεωρείται σύμβολο εξουσίας και δίνει αξία σε αυτόν που τα κατέχει. Παράλληλα, αρχίζει να δημιουργείται και η έννοια της συλλογής έργων τέχνης. Εύποροι αρχίζουν να διαθέτουν μεγάλα χρηματικά ποσά, για να αγοράσουν έργα τέχνης διαφόρων εποχών και διαφόρων πολιτισμών. Αντίστοιχα αλλάζει και η θέση του καλλιτέχνη. Αποκτά όνομα και κύρος στην κοινωνία. Γίνεται δεκτός στις αυλές των ευγενών και συχνά πλουτίζει και ανεβαίνει στην κλίμακα της

κοινωνικής ιεραρχίας. Με την ανεξαρτητοποίησή τους από την Εκκλησία, ζωγράφοι, λόγιοι και μουσικοί ταξιδεύουν ελεύθερα και δέχονται την προστασία ευγενών από διαφορετικές χώρες.

Με την αυτονόμηση της τέχνης, τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα αρχίζουν να αποτελούν αντικείμενα προς έκθεση. Στην Αναγέννηση δημιουργείται για πρώτη φορά η έννοια του μουσείου. Το μουσείο είναι ένας χώρος ειδικά διαμορφωμένος για την έκθεση έργων τέχνης. Τα έργα που εκτίθενται επιλέγονται για την καλλιτεχνική τους αξία. Το μουσείο επιτελεί και μια άλλη, πρωτοποριακή λειτουργία: είναι ανοικτό στο κοινό και κάνει την τέχνη προσιτή σε κατηγορίες πληθυσμού που δεν μπορούν να κατέχουν έργα τέχνης. Μέσα από την

επιλογή ορισμένων αντικειμένων και την παρουσίαση τους στο κοινό το μουσείο λειτουργεί διδακτικά. Εκεί οι άνθρωποι μυούνται στο τι θεωρείται ωραίο και –ακόμα πιο σημαντικό– πώς αυτό συνδέεται με την ιστορία τους. Τα αντικείμενα τέχνης, που υπάρχουν στα μουσεία, λειτουργούν ως μάρτυρες μιας εποχής. Από τα τέλη του 18ου αιώνα και κυρίως το 19ο αιώνα τα μουσεία αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των ευρωπαϊκών πόλεων.

Η θέση του αναγνωρισμένου καλλιτέχνη

Την Κυριακή –ήταν η γιορτή του Αγίου Oswald– οι ζωγράφοι με κάλεσαν στο μέρος όπου συγκεντρώνονταν, με τη γυναίκα μου και την υπηρέτρια μου, και μας σερβίρισαν με ασημένια μαχαιροπήρουνα. Το τραπέζι ήταν στρωμένο προσεκτικά και το γεύμα ήταν κάτι περισσότερο από πλουσιοπάροχο. Όλες οι γυναίκες των ζωγράφων ήταν επίσης εκεί. Και όταν με οδήγησαν στο τραπέζι, ο κόσμος καθόταν από τις δυο μεριές, σαν να πλαισίωνε ένα μεγάλο άρχοντα. Υπήρχαν επίσης ανάμεσά τους προσωπικότητες, που μου έδειχναν με βαθύτατες υποκλίσεις το μεγαλύτερο σεβασμό τους. Και έλεγαν ότι ήθελαν,

στο μέτρο των δυνατοτήτων τους, να κάνουν ό,τι πίστευαν πως θα μου ήταν ευχάριστο. Και όταν πια κάθισα στην περίοπτη θέση, η συντεχνία των αστών της Αμβέρσας, διά των επικεφαλής της, με τη βοήθεια δύο ακολούθων, μου πρόσφερε τέσσερις οκάδες κρασί [.....]. Και μου είπαν ότι όφειλα να αποδεχτώ αυτή την τιμή και να βεβαιωθώ για τα αισθήματά τους. Τους ευχαρίστησα με ταπεινοφροσύνη και τους πρόσφερα τις ταπεινές μου υπηρεσίες.

A. Dürer, Journal de voyage aux Pays - Bas, 1520

Ο άντρας αυτός είναι έμπορος αρχαίων αντικειμένων. Παρατηρήστε προσεκτικά τις λεπτομέρειες του πίνακα και φανταστείτε μια ιστορία από τη ζωή αυτού του άνδρα χρησιμοποιώντας στοιχεία από τα προηγούμενα κεφάλαια. Τισιανός, Προσωπογραφία του αρχαιοπώλη Γιάκοπο Στράντα, γύρω στα 1566, Βιέννη Μουσείο Ιστορίας της Τέχνης.

Βαν Άυκ, Άγγελοι Μουσικοί (λεπτομέρεια από το πολύπτυχο του Μυστικού Αμνού), Γάνδη, Αγίος Μπαβόν.

3. Περιπλανήσεις στον κόσμο της μουσικής

Καραβάτζιο, Λαγουτάρης, αρχές 17ου αιώνα, Μόναχο, Κρατική Πινακοθήκη.

35 / 56 - 57

Ακολουθώντας παρόμοιες διαδρομές με τις άλλες τέχνες, η λόγια ευρωπαϊκή μουσική αναπτύχθηκε και συστηματοποιήθηκε μετά την Αναγέννηση. Ο ρυθμός, η μελωδία και η αρμονία αποτελούν τα τρία χαρακτηριστικά στοιχεία της. Τα Γρηγοριανά μέλη, οι θρησκευτικοί ύμνοι της δυτικής μουσικής, θεωρήθηκαν ο θεμέλιος λίθος της ευρωπαϊκής μουσικής. Οι ύμνοι πήραν το όνομά τους από τον ανανεωτή πάπα Γρηγόριο το Μέγα (540-604), ο οποίος συγκέντρωσε γύρω στις 3.000 μελωδίες. Τα Γρηγοριανά μέλη στηρίχθηκαν στην αρχαία ελληνική μουσική και διαφοροποιήθηκαν από τη βυζαντινή μουσική. Από τα τέλη του 12ου αιώνα, το γρηγοριανό μέλος εμπλουτίστηκε με την πρακτική της πολυφωνίας, που αποτέ-

λεσε έκτοτε βασικό χαρακτηριστικό της λόγιας ευρωπαϊκής μουσικής.

Η πολυφωνία στηρίζεται στη **συνήχηση**, δηλαδή στη συνύπαρξη δύο ή περισσότερων ανεξάρτητων μελωδιών. Οι μελετητές της μουσικής παράδοσης υποθέτουν ότι η μεσαιωνική πολυφωνία στηρίχτηκε στη μουσική παράδοση των λαών της Βόρειας Ευρώπης. Τα πρώτα πολυφωνικά έργα ήταν διφωνικά. Οι φωνές τοποθετούνταν παράλληλα: η μία είναι η κύρια φωνή της μελωδίας (*vox principalis*), ενώ η δεύτερη, η χαμηλότερη, είναι συνοδευτική και ονομάζεται οργανική φωνή (*vox organalis*). Έτσι, από τις δύο ασυμβίβαστες μουσικές αντιλήψεις, τη βόρεια γερμανική και τη νότια χριστιανική, δημιουργήθηκε μια ενότητα. Γεννήθηκε η πολυφωνική δυτική μουσική. Σταδιακά η κύρια

φωνή αποκτά πλουσιότερα στο-
λίσματα από νότες, ενώ αργότερα
προστίθενται και τρίτη και τέταρτη
φωνή. Έτσι δημιουργείται η δυτική
οργανική μουσική, η οποία παίρνει
το όνομά της από τον ελληνικό όρο
όργανον.

Στη διάρκεια της Αναγέννησης,
η θρησκευτική και η κοσμική μου-
σική βρίσκονται σε συνεχή επαφή.
Ευδοκιμούν συγχρόνως στα ίδια
καλλιτεχνικά κέντρα και καλλιερ-
γούνται από τους ίδιους συνθέτες.
Οι βασικές θρησκευτικές φόρμες
της εποχής είναι το μοτέτο και η
λειτουργία, ενώ οι κοσμικές είναι
το γαλλικό πολυφωνικό τραγούδι
και το ιταλικό μαδριγάλι. Η μουσική
απευθύνεται σ' ένα ευρύτερο κοινό,
που εκτιμά τις ηχητικές ομορφιές.
Η τέχνη τού να «αρέσει» το μου-

σικό έργο αποτελεί κινητήρια κατεύθυνση της μουσικής σύνθεσης. Προσπαθώντας να διεγείρουν την ευαισθησία του κοινού, οι μουσικοί χρησιμοποιούν τις τεχνικές της πολυφωνίας με πιο ποικίλο τρόπο.

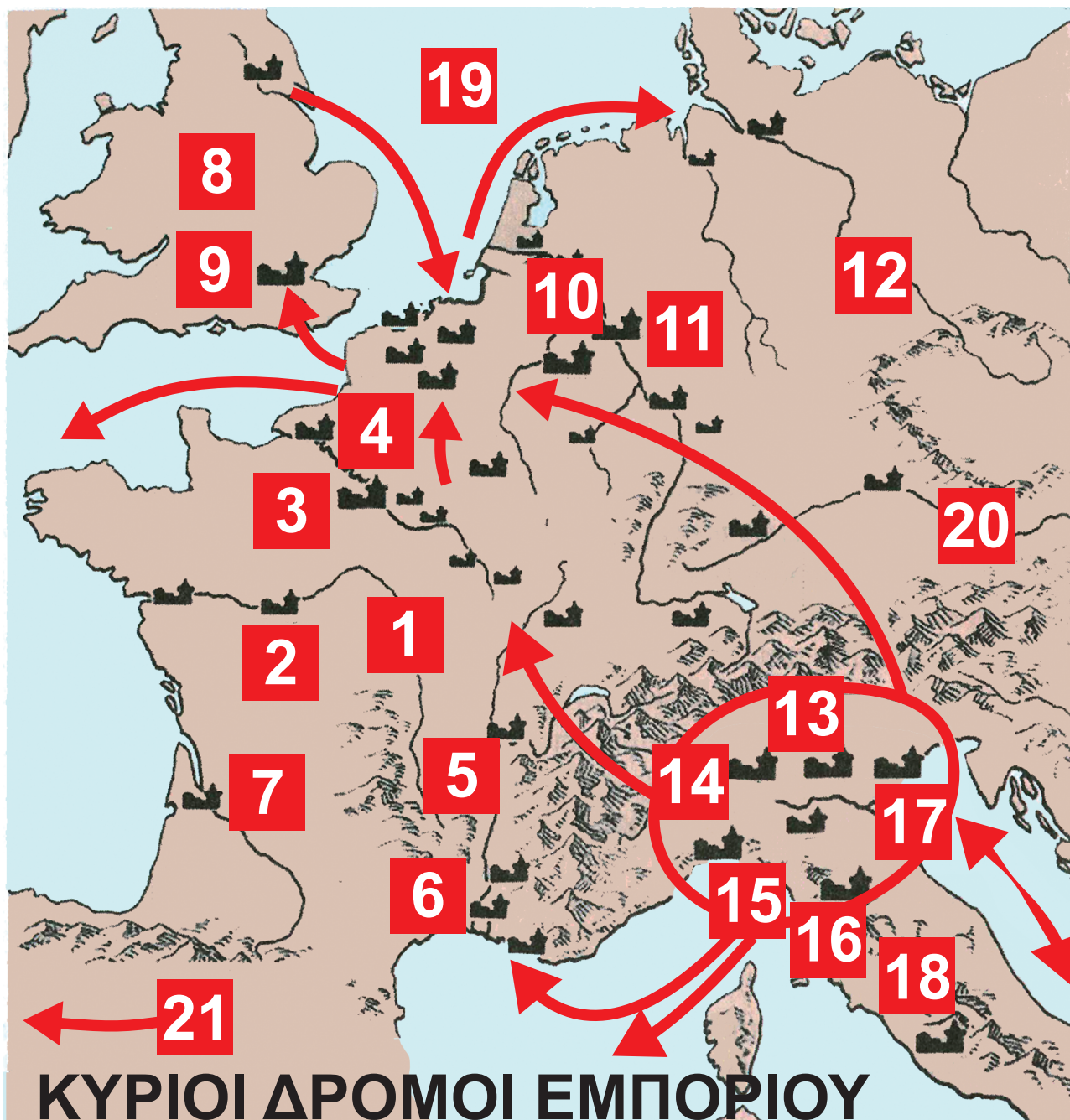
4. Η Φλωρεντία της Αναγέννησης και η δόξα του Νέου Ανθρώπου

Το 15ο αιώνα η Φλωρεντία εδραιώθηκε ως η ισχυρή πόλη της ιταλικής χερσονήσου. Αφού κατάφερε με πολέμους να επικρατήσει απέναντι σε γειτονικές της πόλεις, που αμφισβητούσαν την κυριαρχία της, εγκαινίασε μια περίοδο ειρήνης και σταθερότητας. Τότε αναδείχθηκε σε κέντρο εμπορικής, καλλιτεχνικής και πνευματικής δραστηριότητας. Οι σημαντικές αλλαγές, που σηματοδοτούν τη μετάβαση από το Μεσαίωνα

στην Αναγέννηση εικονογραφούνται όλες στην πόλη της Φλωρεντίας. Γι' αυτό χαρακτηρίστηκε ως το πρώτο σύγχρονο κράτος στον κόσμο και ως μητέρα της σύγχρονης Ευρώπης. Ο τίτλος αυτός συνδέεται με τον Ουμανισμό, στις ιδέες του οποίου συναντάμε τις ρίζες πολλών από τις βασικές ιδέες του μετέπειτα ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Η μετάβαση στην Αναγέννηση στηρίχτηκε στις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στις ιταλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα · στην ανάπτυξη ισχυρών πόλεων, την άνθηση του εμπορίου, τη δημιουργία, μέσω της συσσώρευσης κέρδους από το εμπόριο, μιας ισχυρής μεσαίας τάξης, στην τεχνολογική πρόοδο. Όλες αυτές οι εξελίξεις πραγματοποιήθηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στη μεσαιωνική Φλωρεντία

**και δημιούργησαν τις προϋποθέσεις
για την ανάπτυξη των τεχνών και
των γραμμάτων.**

21 ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

1 ΓΑΛΛΙΑ	4 Ρουέν
2 Τουρ	5 Λυών
3 Παρίσι	6 Αβενιόν

- 7** Μπορντώ
- 8** ΑΓΓΛΙΑ
- 9** Λονδίνο
- 10** ΦΛΑΜΑΝΔΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ
- 11** Κολωνία
- 12** ΓΕΡΜΑΝΙΑ
- 13** ΙΤΑΛΙΚΕΣ ΠΟΛΕΙΣ
- 14** Μιλάνο
- 15** Γένοβα
- 16** Φλωρεντία
- 17** Βενετία
- 18** ΙΤΑΛΙΑ
- 19** ΒΟΡΕΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
- 20** Δούναβης

Η λογοτεχνία γνώρισε τεράστια άνθηση με σπουδαιότερους εκπροσώπους το Δάντη και τον Πετράρχη. Με αυτούς τους ποιητές συνδέθηκε μια επαναστατική καινοτομία στο χώρο της τέχνης και της εκπαίδευσης: η χρήση της ομιλούμενης γλώσσας στο γραπτό λόγο. Στο τέλος του Μεσαίωνα η γλώσσα της γραφής και των μορφωμένων ήταν τα λατινικά. Εκείνοι που δεν ήξεραν λατινικά, η πλειοψηφία των ανθρώπων, ήταν αποκομμένοι από τις πνευματικές εξελίξεις και δεν μπορούσαν με κανένα τρόπο να πλησιάσουν τη γνώση. Ήταν πολίτες δεύτερης κατηγορίας και η γλώσσα που μιλούσαν, η γλώσσα της χώρας τους, θεωρούνταν κατώτερη από την υψηλή αλλά νεκρή γλώσσα των λατινικών. Η χρήση της ομιλούμενης γλώσσας στο γραπτό λόγο ήταν

μια πραγματικά επαναστατική πράξη για την εποχή εκείνη. Έδωσε νέα ώθηση στην ανάπτυξη των εθνικών λογοτεχνιών από το 16ο αιώνα και εξής και στήριξε τη γενίκευση της εκπαίδευσης. Ο ποιητής Δάντης υπερασπίστηκε με τόσο πάθος την ομιλούμενη γλώσσα της εποχής του, που σήμερα θεωρείται πατέρας της σύγχρονης ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Η λογοτεχνία στην ομιλουμένη γλώσσα θα αποτελέσει βασικό παράγοντα για το σχηματισμό της σύγχρονης εθνικής ταυτότητας.

Είναι δύσκολο να καταλάβουμε σήμερα την καινοτομία αυτή, γιατί είμαστε συνηθισμένοι να μιλάμε και να γράφουμε την ίδια γλώσσα. Ο πολιτισμός μας είναι ο πολιτισμός του γραπτού λόγου, που δίνει τη θέση του στον πολιτισμό της ηλεκτρονικής εικόνας. Την εποχή εκείνη

οι άνθρωποι βρίσκονταν στη φάση της μετάβασης από τον προφορικό στο γραπτό πολιτισμό. Αν και η γραφή είχε τότε πίσω της μια ιστορία χιλιάδων χρόνων, και παρά το γεγονός ότι σπουδαία έργα είχαν διατυπωθεί στο γραπτό λόγο από τους αρχαίους Έλληνες και τους Λατίνους, οι άνθρωποι δε διάβαζαν οι ίδιοι, αλλά άκουγαν κάποιον άλλο να διαβάζει. Ακόμη και εκείνοι που γνώριζαν ανάγνωση και γραφή. Η σιωπηλή και μοναχική ανάγνωση είναι χαρακτηριστικό της νέας εποχής και έχει τις ρίζες της στη διάχυτη μελαγχολία που καλλιεργούσε η Αναγέννηση. Η μελαγχολία συνδεόταν με τον έρωτα και ο έρωτας ξαναβρήκε τη θέση του ανάμεσα στα ευγενή συναισθήματα εκείνη την εποχή. Με τη σειρά του το μοναχικό διάβασμα, η μοναχική απόλαυση

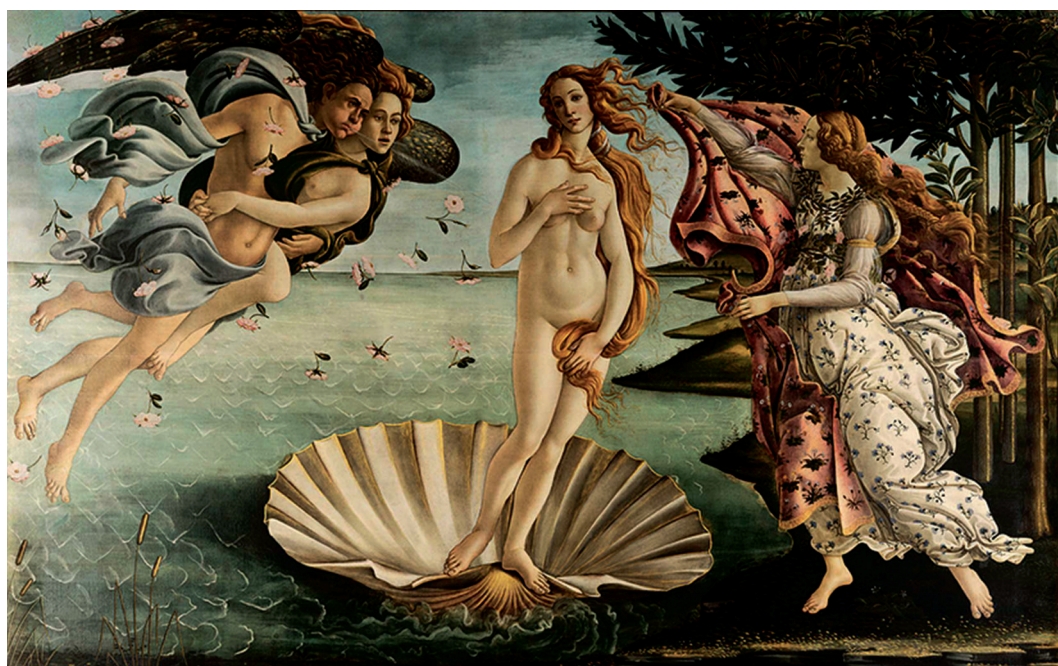
του έργου τέχνης ενίσχυσαν και ταυτόχρονα εξέφρασαν τις ισχυρές τάσεις της αυτονόμησης του ατόμου, που χαρακτηρίζουν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό στις απαρχές του.

Η πρόοδος της Φλωρεντίας συνδέθηκε με την πολιτική κυριαρχία μιας οικογένειας εμπόρων-πριγκίπων, των Μεδίκων. Οι Μέδικοι υποστήριξαν την καλλιέργεια των γραμμάτων και των τεχνών. Η μεγάλη πνευματική άνθηση στα χρόνια τους συνδέεται άμεσα μαζί τους. Σε δύο τομείς μπορούμε να διακρίνουμε τη συμβολή τους: στον τομέα των γραμμάτων, με την επιστροφή στη μελέτη των κλασικών κειμένων της ελληνικής αρχαιότητας, και τον τομέα των τεχνών, με την υποστήριξη καλλιτεχνών και τις παραγγελίες για έργα τέχνης. Οι δύο τομείς αλληλοεπηρεάζονται και δεν μπορούμε να

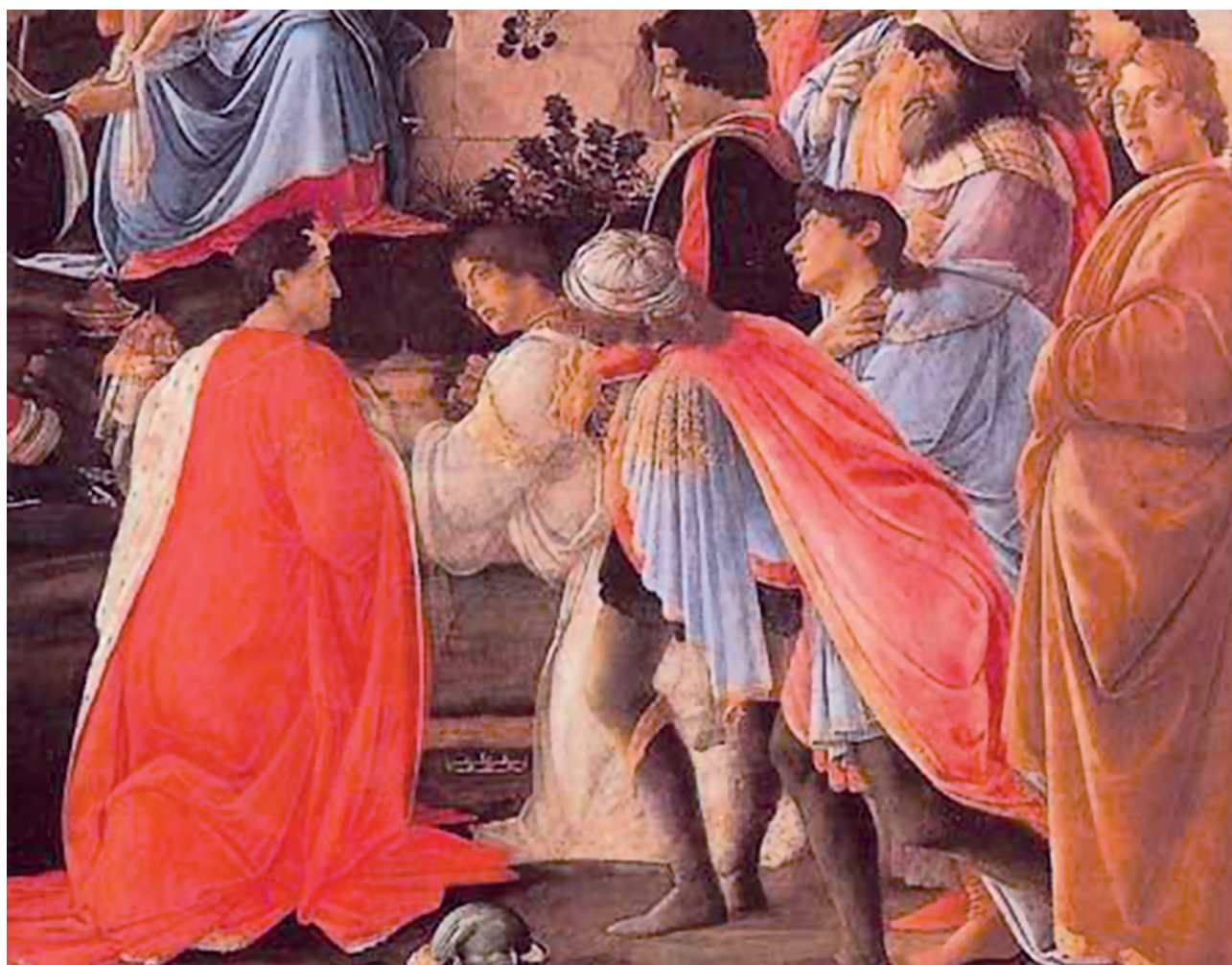
κατανοήσουμε τα επιτεύγματα του ενός, χωρίς να γνωρίζουμε τα αντίστοιχα του άλλου.

Την έντονη ενασχόληση με τα γράμματα και τις τέχνες συμμεριζόταν η πλειοψηφία της φλωρεντιανής κοινωνίας. Πολλοί πλούσιοι έμποροι ήταν συλλέκτες έργων τέχνης και χειρογράφων. Στις αυλές τους ζούσαν και δημιουργούσαν καλλιτέχνες και λόγιοι της εποχής. Όπως ήδη είπαμε, την εποχή αυτή η τέχνη για πρώτη φορά αποκτά αξία ως ανεξάρτητη ανθρώπινη δραστηριότητα. Την ίδια εποχή δημιουργείται για πρώτη φορά η έννοια της δημόσιας έκθεσης πνευματικών και καλλιτεχνικών έργων: το 1437 ιδρύεται η πρώτη δημόσια βιβλιοθήκη μετά το θάνατο ενός πλούσιου τραπεζίτη και συλλέκτη, με χειρόγραφα που ανήκαν στη

συλλογή του. Οργανώνεται επίσης, με προτροπή του γλύπτη Ντονατέλο, η πρώτη δημόσια έκθεση γλυπτών της αρχαιότητας. Αργότερα, ο γιος του γλύπτη αυτού, γλύπτης και ο ίδιος, εμπλούτισε τη συλλογή των Μεδίκων και την οργάνωσε σε μουσείο.

Ο πίνακας αυτός, που κοσμούσε την έπαυλη του Λορέντζο των Μεδίκων, συνοψίζει την αισθητική της αυλής των Μεδίκων: λεπτότητα, χάρη, ευρυθμία. Ο Μποτιτσέλι ήταν προστατευόμενος και φίλος του Λορέντζο, που ήταν και ο ίδιος ποιητής. Μποτιτσέλι, Η γέννηση της Αφροδίτης, γύρω στα 1485, Φλωρεντία, Μουσεία Ουφίτσι.

Οι γονατιστές μορφές απεικονίζουν μέλη της οικογένειας των Μεδίκων. Μποτιτσέλι, Η προσκύνηση των Μάγων (λεπτομέρεια), γύρω στα 1475.

Ζωγραφική

52 / 61 - 62

Στο έργο του Μικελάντζελο, το ανθρώπινο σώμα κυριαρχεί. Είναι φανερό το μεγάλο ενδιαφέρον του ζωγράφου για την πιστή απόδοση των μυών και κάθε λεπτομέρειας της μορφής. Το αποτέλεσμα είναι η αρμονική απόδοση ενός πραγματικού ανθρώπου. Μικελάντζελο, Η σταύρωση του Αμάν (λεπτομέρεια) Ρώμη, Καπέλα Σιξτίνα.

Ντα Βίντσι, Η Παναγία, η Αγία Άννα
και το θείο βρέφος (λεπτομέρεια),
Παρίσι, Λούβρο.

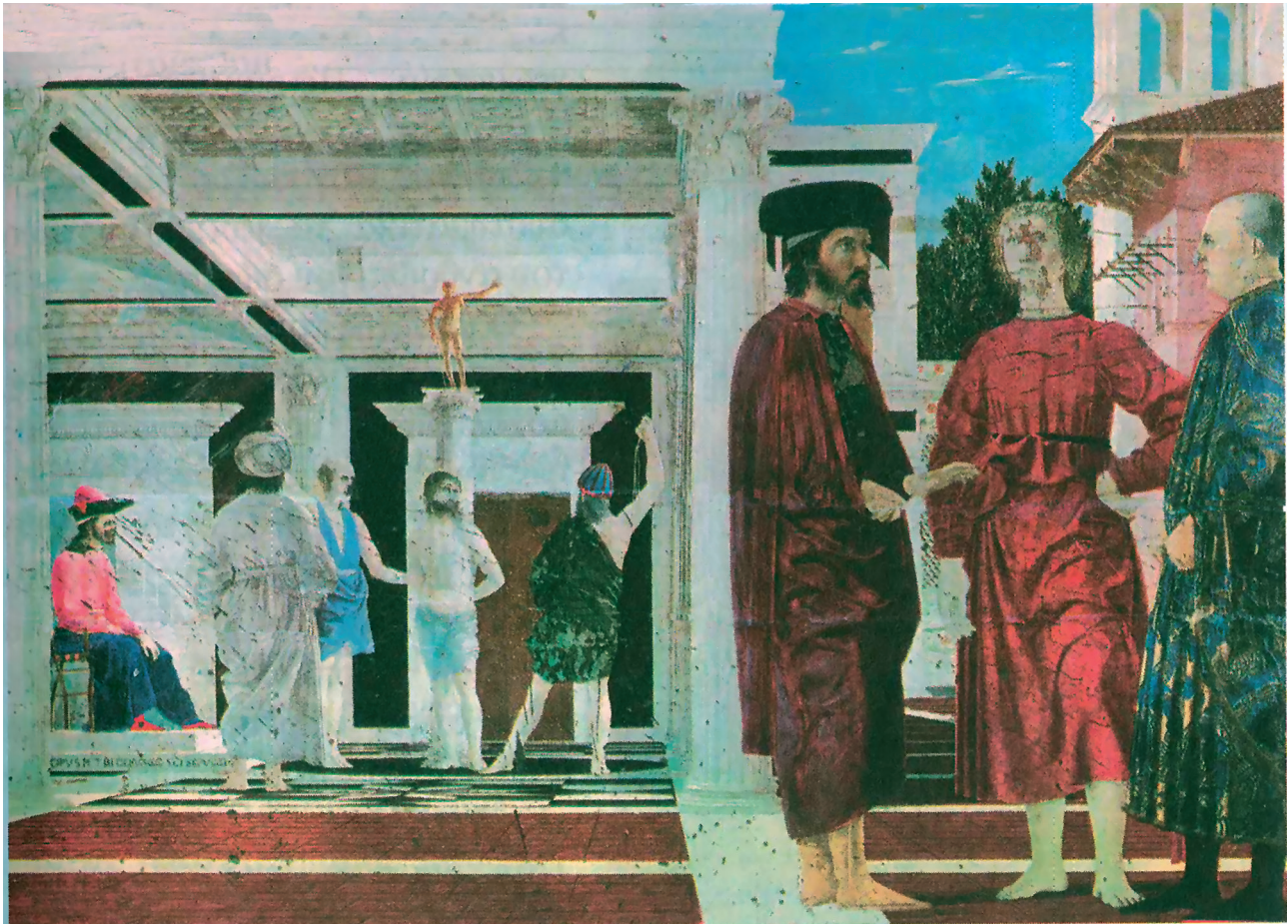
54 / 61 - 62

Οι αρχές του Ουμανισμού αποτέλεσαν το περιβάλλον μέσα στο οποίο άνθησαν όλες οι τέχνες, με κυριότερη τη ζωγραφική. Στα έργα των φλωρεντίνων ζωγράφων αποτυπώνεται το αισιόδοξο και ελεύθερο κλίμα της εποχής τους. Οι καλλιτέχνες, ελεύθεροι από τις συμβάσεις της θρησκευτικής παράδοσης, δημιουργούν ένα νέο κόσμο. Δέχονται ερεθίσματα από τη φύση, τη μελετούν, τη θαυμάζουν, την αποτυπώνουν στα έργα τους. Στηριγμένοι στα έργα της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας, ανακαλύπτουν το ανθρώπινο σώμα, τη δύναμη που εκπέμπει, την ομορφιά του. Το ζωγραφίζουν γυμνό, έτσι ακριβώς όπως είναι, με τους μύες και τη σάρκα να ξεχειλίζουν. Εκτός από το φυσικό κόσμο, οι καλλιτέχνες αποτυπώνουν στα έργα τους

και την πνευματικότητα της εποχής τους. Παρουσιάζουν θέματα από την ελληνική μυθολογία, τα οποία συμβολίζουν τον κόσμο της ιδανικής ομορφιάς και του ελεύθερου πνεύματος. Ακόμα και στις θρησκευτικές παραστάσεις, η νέα πνοή της ζωγραφικής είναι φανερή. Τα ιερά πρόσωπα έχουν ανθρώπινη μορφή και μελετημένες αναλογίες. Ο ανθρώπινος κόσμος συνυπάρχει με το θεϊκό. Ευγενείς, ηγεμόνες και άνθρωποι του απλού λαού απεικονίζονται μαζί με τους αγίους.

Η επιθυμία τους να απεικονίσουν τον κόσμο όπως τον βλέπουν, τους ωθεί στην ανακάλυψη της προοπτικής. Η προοπτική επιχειρεί να αποτυπώσει ζωγραφικά τις τρεις διαστάσεις της πραγματικότητας έτσι όπως τη βλέπει το μάτι του ανθρώπου. Έχοντας επίγνωση της

καινοτομίας αυτής, ο Λεονάρντο ντα Βίντσι αποκαλεί μεταφορικά την προοπτική «χαλινάρι και, πηδάλιο της ζωγραφικής». Αυτό σημαίνει ότι η τεχνική αυτή τιθασεύει την τέχνη, όπως το χαλινάρι τ' άλογα και την καθοδηγεί, όπως το πηδάλιο τα πλοία. Από την Αναγέννηση και μετά, η προοπτική θα αποτελέσει ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της ευρωπαϊκής τέχνης. Γι' αυτό και στην εποχή μας, καλλιτέχνες, που θέλουν να διαφοροποιηθούν από τον ευρωπαϊκό κανόνα, θα ζωγραφίσουν χωρίς προοπτική.

Ο πάνω πίνακας αποτελεί το πρώτο παράδειγμα προοπτικής, ενώ ο δίπλα κλασικό. Ντελά Φρατζέσκα, Το όνειρο του Αγίου Ιερώνυμου, γύρω στα 1460, Ουρμπίνο, Εθνική Πινακοθήκη. Ραφαήλ, Οι γάμοι της Παρθένου (λεπτομέρεια), 1504, Μιλάνο, Πινακοθήκη Μπρέρα.

Ο καταξιωμένος καλλιτέχνης στη Φλωρεντία ενισχύεται από την οικονομική υποστήριξη των ισχυρών ανδρών που τον προστατεύουν. Παράλληλα, εκτός από την τέχνη του, ασχολείται με πολλά πράγματα. Είναι ταυτόχρονα επιστήμονας, ποιητής, φιλόσοφος, ερευνητής.

Γράφει πραγματείες, σχεδιάζει εφευρέσεις, μελετά την ανατομία του σώματος.

Οι πιο γνωστοί σήμερα ζωγράφοι συνδύαζαν όλα αυτά τα ενδιαφέροντα που χαρακτήριζαν τον homo universalis. Ο Βερόκιο, σημαντικός καλλιτέχνης της πρώιμης Αναγέννησης, ήταν ταυτόχρονα χρυσοχόος, γλύπτης, ζωγράφος, αρχιτέκτονας και μηχανικός. Μελετούσε μαθηματικά και γεωμετρία. Πειραματίζονταν σε καινούργιες τεχνικές ζωγραφικής όπως η ελαιογραφία. Μελετούσε συστηματικά το μυϊκό σύστημα του ανθρώπινου σώματος.

Ο μαθητής του Λεονάρντο ντα Βίντσι, εκτός από τη ζωγραφική, ασχολήθηκε με μαθηματικούς υπολογισμούς, μελετούσε την ανθρώπινη αναλογία, σχεδίαζε μηχανές,

όπως καταπέλτες, μεταφορικά οχήματα ή γεραμούς, ακόμα και είδη αεροπλάνων. Οι πολλαπλές αυτές ιδιότητες είναι για μας σήμερα, που ζούμε σε μια εποχή εξειδίκευσης, αδιανόητες. Τότε όμως ο φυσικός κόσμος ήταν ανεξερεύτητος. Η παρατήρηση και ο πειραματισμός ωθούσαν τον άνθρωπο να καταγίνεται με κάθε μορφή γνώσης. Η κάθε κερδισμένη γνώση έδινε το ερέθισμα για την αναζήτηση μιας άλλης. Αν προσπαθήσουμε να διαχωρίσουμε όλες αυτές τις πλευρές της προσωπικότητας, δε θα μπορούσαμε να καταλάβουμε το Νέο Άνθρωπο της Αναγέννησης, που δοκίμαζε με ενθουσιασμό κάθε καινούρια εμπειρία, που του πρόσφερε η νέα ανακάλυψη του κόσμου.

Ντα Βίντσι, Ανατομικές μελέτες (λάρυγγας και πόδι), 1510, Λονδίνο, Βασιλική Βιβλιοθήκη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Ποιες συνέπειες είχε η αυτονόμηση της τέχνης κατά την Αναγέννηση α) στη σχέση του καλλιτέχνη με το δημιουργημά του και β) στη θέση του στην κοινωνία;

2. Τι το νέο κομίζει η Αναγέννηση α) στη χρήση της γλώσσας και β) στον τρόπο της ανάγνωσης;

Κεφάλαιο Έκτο: Η Ευρώπη των αντιφάσεων: επιστήμη ή μαγεία;

1. Επιστήμη

Από τα μέσα περίπου του 15ου αι. έως τον 17ο, οι επιστήμες πραγματικά μεταμορφώθηκαν, προαναγγέλλοντας την κατοπινή «Επιστημονική Επανάσταση». Η νέα μορφή επιστήμης ξεπέρασε τους περιορισμούς του Μεσαίωνα και δημιούργησε ένα νέο τύπο λογίου και επιστήμονα. Οι λόγιοι του Μου αιώνα ήταν δεσμευμένοι από το σχολαστικισμό που δεν άφηνε περιθώρια ελευθερίας στη σκέψη. Δεσμεύονταν επίσης από την πίστη στον αλάνθαστο χαρακτήρα των επιστημονικών θεωρήσεων της αρχαιότητας. Από τον 15ο αιώνα τα πράγματα σταδιακά άλλαξαν. Ο άνθρωπος άρχισε να παρατηρεί τον κόσμο

που τον περιέβαλλε: το σύμπαν, τη φύση, το ίδιο το ανθρώπινο σώμα. Δημόσια μαθήματα ανατομίας έκαναν σταδιακά την εμφάνισή τους στα πανεπιστημιακά αμφιθέατρα. Οι μελετητές συνειδητοποίησαν τις αδυναμίες και τους περιορισμούς της αρχαίας επιστήμης και άρχισαν να την αντιμετωπίζουν κριτικά.

Αυτή η δειλή αρχικά κριτική έδωσε τη θέση της στη συνέχεια σε μια ανοιχτή επιστημονική εξέγερση, που έθεσε τα θεμέλια για την προσέγγιση του κόσμου, με βάση την ανθρώπινη εμπειρία και την παρατήρηση. Στις σημαντικές καινοτομίες πρωταγωνιστικό ρόλο έπαιξαν οι νεαρές επιστημονικές Ακαδημίες και οι τοπικές ομάδες λογίων. Δευτερεύοντα ρόλο διαδραμάτισαν τα παραδοσιακά πανεπιστήμια της εποχής.

Ο Γερμανός αστρονόμος στο γραφείο του με τα σύνεργα της δουλειάς του, Χόλμπαϊν, προσωπογραφία του Νικολάου Κράτσερ, 1528, Παρίσι, Λούβρο

Στο τέλος του 15ου αιώνα, ο Ουμανισμός επεκτάθηκε από το χώρο των γραμμάτων στο χώρο των φυσικών επιστημών και της ιατρικής. Το 1543, δημοσιεύεται το έργο του Κοπέρνικου (1473-1543), Περί της κινήσεως των ουρανίων σωμάτων. Το 1543, επίσης, το έργο του Βεζάλιου (1514-1564), Περί της λειτουργίας του ανθρωπίνου σώματος. Ακολουθεί το έργο του Χάρβεϋ (1578-1637), Περί της κινήσεως της καρδιάς. Όλοι ήταν φορείς του ουμανιστικού πνεύματος, που επιδίωκε την αναβίωση της αρχαίας σκέψης. Όπως όμως συμβαίνει συχνά στην ιστορία, τα αποτελέσματα ήταν πολύ διαφορετικά από τις προθέσεις. Το έργο αυτών των ουμανιστών έμελλε να υπονομεύσει το κύρος της αρχαίας αυθεντίας. Οι μελέτες του Κοπέρνικου απομάκρυναν τις θεω-

ρήσεις της γης από το αριστοτελικό σύστημα, ενώ οι ιατρικές μελέτες του Χάρβεϋ κατέδειξαν την ανεπάρκεια της ιατρικής θεωρίας του Γαληνού. Οι εξελίξεις αυτές στο χώρο των επιστημών οδηγούσαν σε μια νέα θεώρηση του ανθρώπου και του σύμπαντος, γι' αυτό και αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία από τις εκκλησιαστικές αρχές. Τόσο ο Κοπέρνικος όσο και ο Γαλιλαίος αντιμετώπισαν την εχθρότητα της Εκκλησίας, επειδή, οι ερμηνείες που πρόσφεραν, δε συμφωνούσαν με την επίσημη θεώρηση του κόσμου με βάση την Αγία Γραφή.

Ρέμπραντ, Το μάθημα ανατομίας του
Δόκτορος Ντέυμαν (λεπτομέρεια),
Άμστερνταμ, Βασιλικό Μουσείο.

Ο φόβος από την ανακάλυψη

1. «Ένα μεγάλο μέρος της ανατομίας που ασκούσαν στις αρχές των νεότερων χρόνων δεν ανταποκρινόταν σ' αυτό που θα έπρεπε να χαρακτηριστεί ως έρευνα. Ήταν μάλλον μορφή επίδειξης μπροστά σε μαθητές, όχι διαδικασία ανακάλυψης αλλά τρόπος διδαχής και επεξήγησης γνωστών γεγονότων. Σκοπός της ήταν η μετάδοση στους μαθητές των αληθειών που υπήρχαν στη διδασκαλία του Γαληνού και φαίνεται ότι ένας απλός βοηθός έκανε την ανατομή, την ώρα που ο δάσκαλος διάβαζε το σχετικό απόσπασμα από το βιβλίο [του Γαληνού] [....]. Όταν στο πρόσωπο του Βεζάλιου εμφανίστηκε ένα πρωτότυπο πνεύμα στον τομέα της ανατομίας στο δεύτερο τέταρτο του 16ου αιώνα, ακόμη κι εκείνος,

**βρίσκοντας ότι διέφερε από το Γα-
ληνό, είπε (όπως και τόσοι άλλοι)
ότι στην αρχή δεν μπορούσε να πι-
στέψει τα μάτια του».**

**H. Butterfield, Η καταγωγή της
σύγχρονης επιστήμης (1300- 1800),
Μορφωτικό Ίδρυμα Εθν. Τραπέζης,
σ. 47- 48.**

**2. «Αυτό που μένει να πούμε για
την ποσότητα και την προέλευση
του αίματος που περνά με αυτό τον
τρόπο είναι τόσο νέο και πρωτά-
κουστο, ώστε όχι μόνο φοβούμαι
πως η ζήλεια μερικών θα τους ωθή-
σει να μου κάνουν κακό, αλλά τρέ-
μω μήπως στραφεί εναντίον μου
η ανθρωπότητα, δεδομένου ότι η
ριζωμένη συνήθεια γίνεται δεύτερη
φύση».**

**William Harvey. Παρατίθεται από
τον H. Butterfield, σ. 58**

2. Μαγεία

Παραμένει, βέβαια, πάντοτε ένα ζήτημα προς διερεύνηση: γιατί και πώς η εποχή της Αναγέννησης, της Μεταρρύθμισης αλλά και της επισημονικής επανάστασης συμπήρξε με μία από τις εντονότερες ευρωπαϊκές συλλογικές ψυχώσεις: το κυνήγι των μαγισσών. Η «τρέλα των μαγισσών» κράτησε πάνω από 300 χρόνια, από τα μέσα του 15ου αιώνα μέχρι περίπου και τα τέλη του 18ου. Οι πρακτικές του διωγμού και των βασανιστηρίων υιοθετήθηκαν τόσο από καθολικούς όσο και από προτεστάντες. Χιλιάδες αθώων (κυρίως γυναίκες, που έπεφταν συχνότερα θύματα των αποκλεισμών και των προκαταλήψεων των κοινωνιών τους) θανατώθηκαν, χρεώνοντας την Ευρώπη με το φαινόμενο των μαζικών εκκαθαρίσεων και

ΤΩΝ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΩΝ.

Δε θα πρέπει επίσης να λησμονούμε ότι οι πυρές στις πλατείες των νοτιοευρωπαϊκών πόλεων δεν έκαιγαν μόνο «μάγισσες» αλλά και «αιρετικούς», αυτούς δηλαδή που η Ιερά Εξέταση θεωρούσε ότι με τις απόψεις και τη διδασκαλία τους διαφοροποιούνταν από τα δόγματα της Καθολικής Εκκλησίας. Μερικές φορές αυτοί ήταν άσημοι λαϊκοί άνθρωποι, όπως ο μυλωνάς Μενόκιο, από το Φρίουλι της Ιταλίας. Άλλες φορές όμως ήταν διάσημοι φιλόσοφοι, όπως ο Τζορντάνο Μπρούνο, που το άγαλμά του στήθηκε αργότερα σε μια πλατεία της Ρώμης, στο σημείο όπου μαρτύρησε.

Να πώς δικαστές έκριναν υποθέσεις μαγείας.

Αποσπάσματα από το κύριο δαιμονολογικό εγχειρίδιο της Ιεράς Εξέτασης, το Malleus Maleficarum («η σφύρα των μαγίσσων»), που συνέγραψαν και εξέδωσαν το 1486 οι ιεροεξεταστές Χάινριχ Κράμερ και Γιάκομπ Σπρένγκερ κατόπιν εντολής της Αγίας Έδρας. Το εγχειρίδιο αυτό βρισκόταν στα έδρανα των περισσότερων Ευρωπαϊών δικαστών για περισσότερα από διακόσια χρόνια και με βάση τις επισημάνσεις του κρινόταν η τύχη των κατηγορουμένων για υποθέσεις μαγείας.

«Γιατί οι δαιμονικές προλήψεις συναντώνται κυρίως στις γυναίκες.

Ορισμένοι μορφωμένοι άνδρες προωθούν αυτό το λόγο, ότι υπάρχουν τρία πράγματα στη φύση, που δε γνωρίζουν όρια στην καλοσύνη ή την κακία... Και όταν υπερβαίνουν τα όρια τους, φθάνουν στα μεγαλύτερα ύψη και τα σκοτεινότερα βάθη της καλοσύνης και της μοχθηρίας... Η μοχθηρία των γυναικών αναφέρεται στον Εκκλησιαστή: Δεν υπάρχει άλλο κεφάλι επάνω από το κεφάλι του ερπετού. Και δεν υπάρχει οργή μεγαλύτερη από αυτή της γυναίκας. Θα προτιμούσα να αντιμετωπίσω ένα λιοντάρι ή ένα δράκοντα, παρά να συγκατοικώ με μια μοχθηρή γυναίκα... Κάθε κακία είναι μικρή μπροστά στην κακία της γυναίκας. Επομένως, λέει ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος,

δεν είναι καλό το να παντρευόμαστε. Τι είναι μια γυναίκα πέρα από εχθρός στη φιλία, μια αναπόφευκτη τιμωρία, ένα αναγκαίο κακό, ένας φυσικός πειρασμός, μια ελκυστική συμφορά, ένας οικείος κίνδυνος... Ο Κικέρων στο δεύτερο βιβλίο της Ρητορικής λέει: Οι πολλοί πόθοι των ανδρών τούς οδηγούν σε μια αμαρτία, όμως ο ένας πόθος της γυναίκας τούς οδηγεί σε όλες τις αμαρτίες. Γιατί η ρίζα όλων των κακιών της γυναίκας είναι η φιλαργυρία. Και ο Σενέκας λέει στις Τραγωδίες του: Μια γυναίκα αγαπά ή μισεί. Δεν υπάρχει άλλη διαβάθμιση. Και τα δάκρυα της γυναίκας είναι πλάνη... Όμως για τις καλές γυναίκες υπάρχει μεγάλη εξύμνηση, αφού διαβάζουμε ότι έφεραν την ευτυχία

στους άνδρες και έσωσαν έθνη, χώρες και πόλεις, όπως φαίνεται στην περίπτωση της Ιουδήθ, της Εσθήρ... Άλλοι έχουν διατυπώσει και άλλους λόγους που εξηγούν το γιατί συναντούμε περισσότερες πλανεμένες γυναίκες απ' ό,τι άνδρες. Ο πρώτος είναι ότι είναι πιο εύπιστες και, εφόσον κύριος στόχος του διαβόλου είναι να διαφθείρει την πίστη, επομένως προτιμά να επιτίθεται σε αυτές. Ο δεύτερος λόγος είναι το ότι οι γυναίκες από τη φύση τους εντυπωσιάζονται πιο εύκολα και είναι πιο δεκτικές στην επιρροή του κακού πνεύματος... Τρίτος λόγος είναι το ότι έχουν γλώσσες ροδάνια και είναι ανίκανες να αποκρύψουν από τις άλλες γυναίκες τα όσα γνωρίζουν μέσα από μοχθηρές τέ-

χνες. Και επειδή είναι ανίσχυρες, βρίσκουν έναν εύκολο και κρυφό τρόπο να εκδικηθούν διά μέσου της μαγείας... Σε σχέση με τη διάνοια τους ή την κατανόηση των πνευματικών ζητημάτων, φαίνεται ότι είναι διαφορετικής φύσης από τους άνδρες. Γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις αυθεντίες, βασισμένες σε πλήθος παραδειγμάτων από τις Γραφές. Ο Τερέντιος λέει: Οι γυναίκες διανοητικά είναι σαν τα μικρά παιδιά. Όμως η φυσική αιτία είναι ότι η γυναίκα είναι πιο σαρκική από τον άνδρα... Πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρξε ένα ελάττωμα στη δημιουργία της πρώτης γυναίκας, εφόσον αυτή διαμορφώθηκε από ένα λυγισμένο πλευρό, ένα πλευρό του θώρακα, το οποίο είναι λυγισμένο, σαν

να δείχνει σε διαφορετική κατεύθυνση από τον άνδρα. Και εφόσον εξαιτίας αυτού του ελαττώματος είναι ένα ατελές ον, πάντοτε εξαπατά... Εάν ερευνήσουμε, θα διαπιστώσουμε ότι όλα σχεδόν τα βασίλεια του κόσμου έπεσαν εξαιτίας γυναικών».

[πηγή, The Malleus Maleficarum of Heinrich Kramer and Jacob Sprenger, Νέα Υόρκη, Dover Publications 1971, σ. 41-48].

Με την κουκουβάγια στον ώμο και ένα κανάτι μπύρας στο χέρι, η μάγισσα καγχάζει. Χάλς, Η μάγισσα του Χάρλεμ, 17ος αιώνας, Βερολίνο, Κρατικό Μουσείο

Τέλος οι Εβραίοι και οι «Μορίσκος» (εκχριστιανισμένοι μουσουλμάνοι της Ισπανίας) υπήρξαν θύματα παρόμοιων μαζικών διώξεων. Όταν οι караβέλλες του Κολόμβου ταξίδευαν προς τη Δύση, για να ανακαλύψουν τον καινούργιο κόσμο, άλλα πλοία μετέφεραν χιλιάδες Εβραίους στην Ανατολή, διωγμένους από τους βασιλιάδες της Ισπανίας. Η πλειοψηφία αυτών των Εβραίων εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Αιώνες αργότερα, το 1943, η κοινότητα αυτή θα μεταφερθεί από τους Ναζί στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας, όπου θα εξοντωθεί.

Είναι λοιπόν απλοϊκό να αντιλαμβανόμαστε την Αναγέννηση ως μια σταθερή πορεία από τις προλήψεις του Μεσαίωνα προς τη λογική σκέψη της Αρχαιότητας. Ο αναγεννησι-

ακός Ουμανισμός είχε και μια πολύ έντονη μεταφυσική, μυστικιστική χροιά. Πέρα από την κριτική μελέτη των αρχαίων επιστημονικών συγγραμμάτων, οι λόγιοι του 16ου και των αρχών του 17ου στράφηκαν και στις μυστικιστικές πραγματείες της ύστερης Αρχαιότητας, επιζητώντας να διαφωτίσουν τα μυστήρια της κίνησης και της λειτουργίας του σύμπαντος. Παράλληλα με τις επιστήμες, εμφανίστηκαν πλήθος διατριβές φυσικής μαγείας, αστρολογίας, αλχημείας. Για τους λόγιους μυστικιστές, αληθινή ήταν η γνώση των μυστικών δυνάμεων της φύσης, η οποία θα επέτρεπε την πληρέστερη κατανόηση της Θείας Δημιουργίας. Όταν οι μυστικιστές οπαδοί του Γερμανού γιατρού Παράκελσου αναζήτησαν την αλήθεια, προχώρησαν ακόμη περισσότερο.

Ζήτησαν την απόρριψη της αρχαίας γνώσης και τη δημιουργία μιας ριζικά νέας επιστήμης βασισμένης στο δικό τους ιατρικο-χημικό σύστημα.

Η Αναγέννηση θα πρέπει συνεπώς να αντιμετωπίζεται στη διπλή της υπόσταση: την αναζήτηση μιας νέας επιστημονικής γνώσης και την κυρίαρχη θέση που αυτή έδινε στο μυστικισμό και τη φυσική μαγεία. Αλλά και αργότερα, ο ίδιος ο Νεύτων, θεμελιωτής της επιστημονικής φυσικής, ασχολούνταν παράλληλα με την αλχημεία. Δεν είναι τυχαίο επομένως που οι λόγιοι της Αναγέννησης εμφανίζονταν συχνά με το χαρακτηρισμό «magi» (μάγοι).

Λογική και εμπειρική έρευνα και ταυτόχρονα μαγεία και κυνήγι των μαγίσσων στην αυγή των καινούργιων χρόνων. Ο «ευρωπαϊκός νους» βασίζεται στη διαμόρφωση

του ανεξάρτητου, σκεπτόμενου ανθρώπου. Μπορεί να υποθέσει κανείς όμως ότι η «κοινωνία των αυτόνομων ατόμων» συνδύασε τελικά την ανεξαρτησία του νου με την ισχύ των θρησκευτικών δογμάτων και δημιούργησε ανθρώπους που είχαν κατανοήσει με έναν ιδιόμορφο τρόπο το καθήκον και την ορθή συμπεριφορά. Όπως είπαμε, οι συνέπειες ήταν πολύ διαφορετικές από τις προθέσεις.

Τελικά όμως από την εποχή των ριζικών αλλαγών, εκείνο που έμεινε στους μεταγενέστερους είναι η θεμελίωση του νέου επιστημονικού τρόπου σκέψης. Βέβαια η μαγεία και το κυνήγι των μαγισσών δε χάθηκαν εντελώς, αλλά επανεμφανίζονται με άλλες μορφές, όπως το Ολοκαύτωμα και τα σταλινικά πογκρόμ, οι συλλογικές ψυχώσεις

**εναντίον των ξένων και των διαφο-
ρετικών, σε εποχές μεταβατικές,
δύσκολες και ταραγμένες. Στην πο-
ρεία της, η ευρωπαϊκή συνείδηση
θυμάται τα θετικά στοιχεία, ενώ λη-
σμόνησε ή, όπως λέει η ψυχολογία,
«απώθησε» τα αρνητικά.**

**Πάντως, οι νέες αντιλήψεις σχε-
τικά με τη γνώση, την εκπαίδευση,
τον ανθρώπινο νου και την αυτοσυ-
νειδησία συνδέθηκαν με τους προ-
βληματισμούς για το χαρακτήρα της
Ευρώπης και πρόβαλαν την εικόνα
μιας κοινής πολιτισμικής βάσης για
τους Ευρωπαίους. Η διαδικασία του
ευρωπαϊκού αυτοπροσδιορισμού
όμως εντάθηκε ακόμη περισσότερο
εξαιτίας της καταλυτικής σημασίας
που είχαν για την Ευρώπη οι ανα-
καλύψεις και οι κατακτήσεις εξω-ευ-
ρωπαϊκών χωρών.**

Γκόγια, Η συνέλευση των μαγισσών
(λεπτομέρεια), 1819-1820, Μαδρίτη,
Μουσείο του Πράδο

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Πώς εξηγείται η αναζήτηση της γνώσης από τους λογίους της Αναγέννησης μέσα από δυο δρόμους ασύμβατους, την επιστήμη και το μυστικισμό;

2. Το «κυνήγι των μαγισσών», που συνδέεται με τις θρησκευτικές διώξεις της περιόδου που μελετάμε, επανεμφανίζεται με άλλες μορφές στα κατοπινά χρόνια ως τις μέρες μας. Σε ποιες σκέψεις σας οδηγεί αυτό;

Κεφάλαιο Εβδομο: Η Ευρώπη και οι εξωευρωπαϊκοί λαοί

1. Η έκπληξη των Ανακαλύψεων

Ήδη από το 15ο αιώνα, οι ανακαλύψεις άλλαξαν για τους Ευρωπαίους την εικόνα του κόσμου. Ένα πλήθος νέων ανθρώπινων κοινωνιών και νέων πολιτισμών εμφανίστηκε, που στην αρχή αντιμετωπίστηκε όχι μόνο με ενδιαφέρον αλλά και με θαυμασμό. Ισπανοί και Πορτογάλοι αρχικά, Ολλανδοί και Άγγλοι λίγο αργότερα στράφηκαν με ενθουσιασμό στην ανακάλυψη νέων περιοχών. Μέχρι το 17ο αιώνα οι επαφές πύκνωσαν. Κινέζικα προϊόντα, αφρικανικές αμφιέσεις, ταϋλανδέζικα μουσικά όργανα, ανατολίτικα μπαχαρικά κατέκλυσαν τις ευρωπαϊκές αγορές.

Στην ακολουθία του βασιλιά, πολλοί είναι οι δούλοι από την Ανατολή. Καρπάτσιο, Η βάπτιση του Βασιλιά (λεπτομέρεια), γύρω στα 1507, Βενετία.

Αρχικά, ο κόσμος της Άπω Ανατολής αντιμετωπίστηκε με δέος. Οι Ευρωπαίοι διαπίστωσαν ξαφνικά ότι υπήρχαν πολιτισμοί, όπως ο κινεζικός και ο ινδικός, που ήταν αρχαιότεροι από τις δικές τους ρίζες στην ανατολική Μεσόγειο. Η ιστορική τους αντίληψη διαταράχτηκε. Αν η γη δεν ήταν το κέντρο του κόσμου, όπως έλεγε ο Κοπέρνικος, τότε ούτε και οι Ευρωπαίοι θα ήταν ο μοναδικός πολιτισμένος λαός, όπως πίστευαν έως τότε. Τη βεβαιότητα της γνώσης την αντικατέστησε η αβεβαιότητα. Όλα έπρεπε να τα ξανασκεφτούν και να τα ξαναγράψουν από την αρχή. Αυτή η έλλειψη βεβαιότητας, η αντιδογματική σκέψη, η συνεχής επανατοποθέτηση των πραγμάτων, έγινε τελικά ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Σε αντίθεση με την Αφρική και την

Ασία, για τις οποίες οι Ευρωπαίοι είχαν κάποια θολή γνώση πριν από την πορτογαλική εξερεύνηση, η αμερικανική ήπειρος, οι λαοί που την κατοικούσαν η χλωρίδα και η πανίδα της ήταν ολότελα άγνωστα στη Δύση του 15ου αιώνα. Η ανακάλυψη ενός κόσμου εκτός της γνωστής γεωγραφίας, μιας ηπείρου «που δεν υπήρχε», άλλαξε ριζικά τις ευρωπαϊκές αντιλήψεις για τον κόσμο και για τη θέση των Ευρωπαίων σ' αυτόν. Το μέγεθος της έκπληξης ίσως εξηγεί γιατί οι ευρωπαϊκές κοινωνίες άργησαν τόσο να ανταποκριθούν στην πρωτοφανή αυτή ανακάλυψη και πρόκληση. Η σημασία της ανακάλυψης της Αμερικής, η συμβολή θαρραλέων ναυτικών, όπως ο Κολόμβος, άφηναν για καιρό αδιάφορη τη μεγάλη πλειοψηφία της κοινής γνώμης και της ευρωπαϊκής αριστοκρατίας.

2. Τι έβλεπαν οι Ευρωπαίοι στην Αμερική

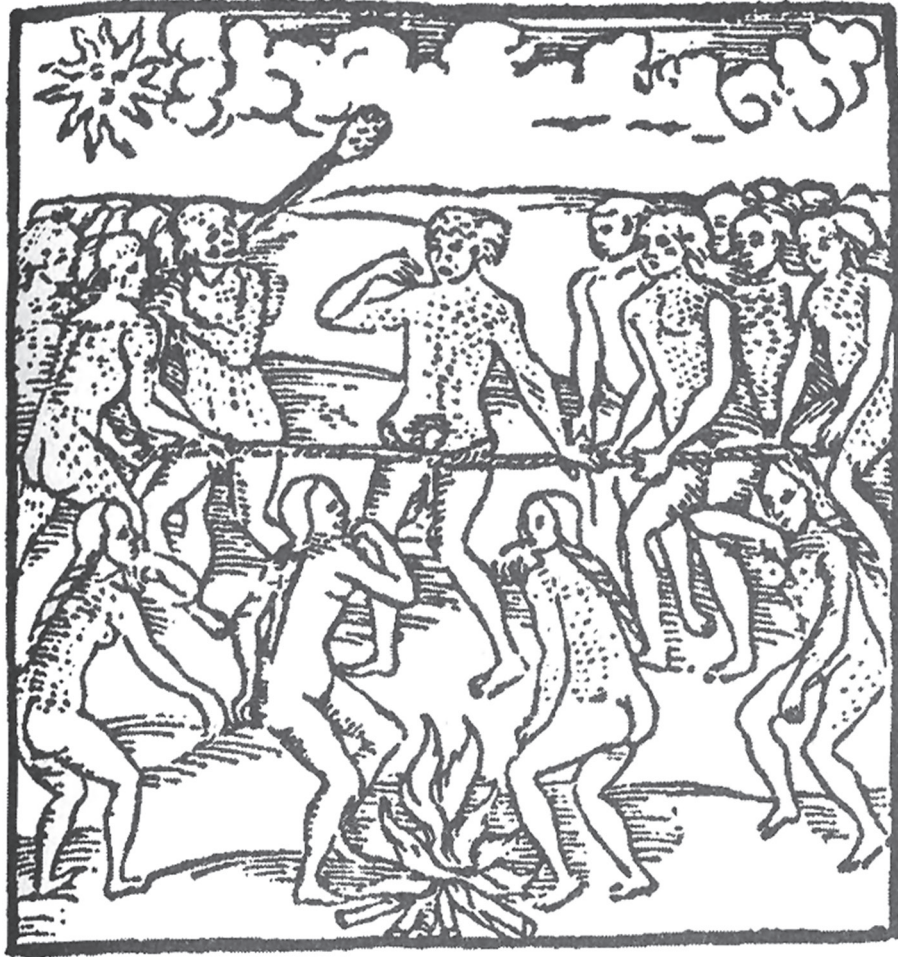
Οι αντιλήψεις και οι εμπειρίες των Ευρωπαίων που αποίκισαν τη νέα ήπειρο τους εμπόδιζαν να κατανοήσουν το διαφορετικό φυσικό κόσμο και τις διαφορετικές κοινωνίες που έβλεπαν. Το γεγονός ότι δεν καταλάβαιναν τη γλώσσα τους δυσχέραινε την κατάσταση. Το τι έβλεπαν οι Ευρωπαίοι, όταν αποβιβάζονταν στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, και το πώς το κατανοούσαν εξαρτιόταν από την παιδεία τους αλλά και από τους σκοπούς τους.

Κύριες πηγές πληροφόρησης για το Νέο Κόσμο ήταν οι κονκισταδόροι («κατακτητές»), οι έμποροι, οι κληρικοί και οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι. Όλοι αυτοί, εμποτισμένοι από μια μακραίωνη μεσαιωνική παράδοση θρύλων, αντιμετώπιζαν συχνά τη

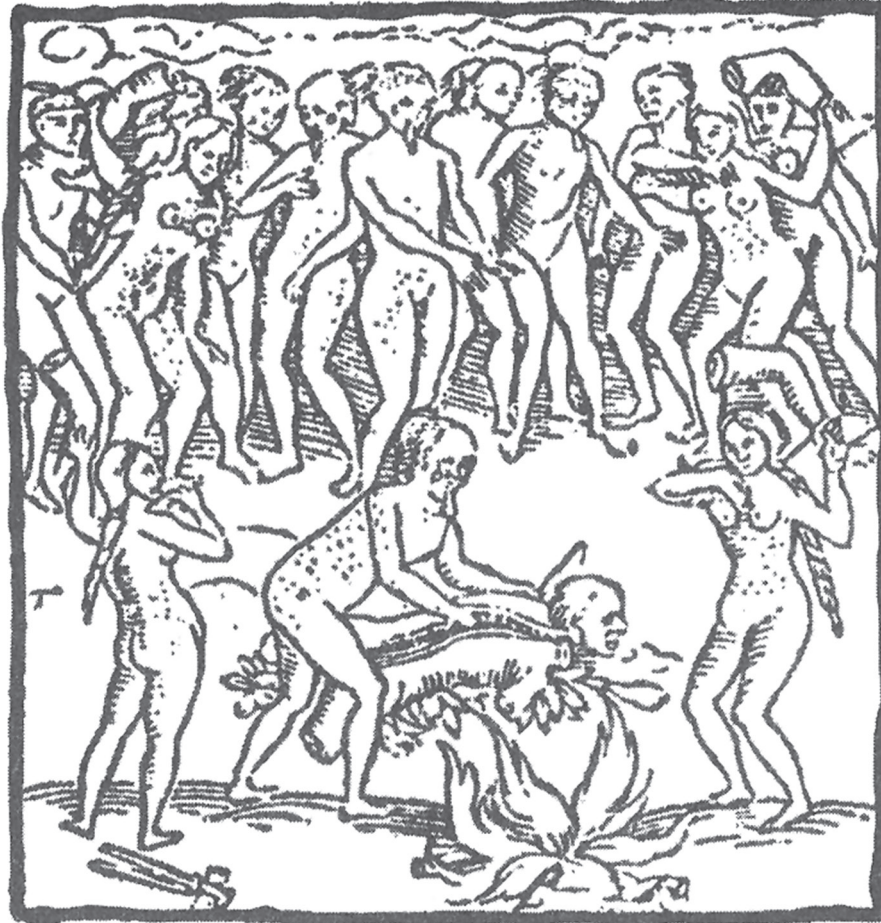
νέα γη σαν μαγικό βασίλειο της φαντασίας. Μόνα όπλα στην προσέγγιση των ιθαγενών του Νέου Κόσμου ήταν οι γνώσεις τους από την κλασική και τη χριστιανική παράδοση. Λίγα μόνο διαφορετικά φύλα γνώριζαν, όπως τους «Νέγρους» και τους «Μαυριτανούς». Με αυτά τα εφόδια δεν μπορούσαν να κατατάξουν σε κάποια κατηγορία τους Ινδιάνους με τα άτριχα σώματα και τις παράξενες συνήθειες. Ανατρέχοντας στις δικές τους παραδόσεις, πολλοί ήταν οι Ευρωπαίοι που είδαν στις κοινωνίες του Νέου Κόσμου το χαμένο κήπο της Εδέμ ή τη χρυσή εποχή της αθωότητας του ανθρώπινου γένους.

Οι αναταραχές και οι πολλαπλές αμφισβητήσεις στους κόλπους της δυτικής Χριστιανοσύνης ενίσχυσαν την ταύτιση των νέων τόπων με το χαμένο παράδεισο. Τα μοναστικά

τάγματα της Δύσης επιδόθηκαν στον εκχριστιανισμό των εκατομμυρίων νέων ψυχών. Σε μια παράλληλη διαδρομή με τους μοναχούς, οι Ουμανιστές της Δύσης πρόβαλαν στο Νέο Κόσμο τις ελπίδες τους, μαζί με την απογοήτευσή τους από την παρακμή του παλιού κόσμου. Οι κοινωνίες των γυμνών αλλά αθών ιθαγενών αντιπροσώπευαν στα μάτια των Ουμανιστών την κοινοκτημοσύνη, την ισοπολιτεία, τις ουτοπικές πολιτείες τους. Προβάλλοντας μια ιδεαλιστική απεικόνιση του Νέου Κόσμου, οι Ευρωπαίοι λόγιοι εξέφραζαν τη σφοδρή τους απογοήτευση για τη διαφθορά και την παρακμή των δικών τους κοινωνιών. Η Αμερική ήταν το αμόλυπτο αντίθετο της διεφθαρμένης, γι' αυτούς, Ευρώπης και κινδύνευε να διαφθαρεί με τη σειρά της από τους «βάρβαρους» Ευρωπαίους.

Η ζωή των ινδιάνων Τούπι απεικονισμένη από Ευρωπαϊό αιχμάλωτό τους. Το άλλο πρόσωπο των ιθαγενών. Από “ευγενείς άγριοι”, “βάρ-

βαροι κανίβαλοι”. Εικονογράφηση από το ταξιδιωτικό βιβλίο του Στάντεν, Γυμνοί, άγριοι και ανθρωποφάγοι, 1557 (ελλ. μτφρ. Στοχαστής).

Παρά τη συμπάθειά τους για τις κοινωνίες των ιθαγενών, οι Ουμανιστές της Δύσης πρόβαλαν τελικά μια εικόνα που μικρή σχέση είχε με την πραγματικότητα των κοινωνιών των ιθαγενών. Γιατί οι αυτόχθονες δεν ήταν πάντοτε οι «ευγενείς άγριοι» των συγγραμμάτων. Συχνά ήταν βίαιοι, φιλοπόλεμοι, ενώ δεν έλειπαν και οι περιπτώσεις κανιβαλισμού μεταξύ τους. Η ουτοπική απεικόνιση του Νέου Κόσμου από τους Ουμανιστές αποτελούσε μια ακόμα δυτική επιινόηση. Δεν αντανakλούσε τις ιδιαιτερότητες ούτε την πραγματικότητα των τοπικών κοινωνιών και της τοπικής κουλτούρας. Γι' αυτό, παρέμενε ουσιαστικά ξένη προς τον κόσμο των ιθαγενών πληθυσμών της Αμερικής.

Η Αμερική εντάχθηκε εύκολα στη χριστιανική κοσμολογία. Της δόθη-

κε μάλιστα μια ιδιαίτερη θέση ως η «γη των απροσηλύτιστων αθώων». Αποτελούσε έναν παρθένο κόσμο, έτοιμο για τη διάδοση του Θείου Λόγου. Ανανέωσε επίσης την ευρωπαϊκή κουζίνα με τα νέα φρούτα και λαχανικά της. Ωστόσο, δεν αφομοιώθηκε στις ευρωπαϊκές συνειδήσεις ως ένας ξεχωριστός χώρος με ιδιαίτερα γνωρίσματα. Οι Ευρωπαίοι δεν μπορούσαν να απομακρυνθούν από τα εθνογραφικά στοιχεία που γνώριζαν από τους αρχαίους συγγραφείς, ούτε, συχνά, από την οπτική του αρχαίου κόσμου. Έτσι δυσκολεύτηκαν να κατανοήσουν το νέο κόσμο. Είδαν τους νέους τόπους και τους ανθρώπους που κατοικούσαν εκεί περισσότερο ως αξιοπερίεργο και θαυμαστό θέαμα, κατάλληλο για να διακοσμήσει τις προθήκες των συλλεκτών.

3. Είναι οι Ινδιάνοι άνθρωποι;

Η ανάγκη να διοικήσουν τους νέους τόπους οδήγησε τους Ισπανούς σε μια σταδιακή προσέγγιση της κουλτούρας, της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης των ιθαγενών. Οι βασιλικοί αξιωματούχοι επισκέπτονταν τα χωριά των Ινδιάνων για να αποσπάσουν φόρους από αυτούς για τους νέους κυρίους τους. Από την πλευρά τους, οι ιεραπόστολοι στο Νέο Κόσμο συνειδητοποίησαν, έπειτα από τον πρώτο ενθουσιασμό, ότι, για να εξαφανίσουν τις «ειδωλολατρικές» θρησκευτικές αντιλήψεις των Ινδιάνων, έπρεπε να εξοικειωθούν οι ίδιοι με τη θρησκεία τους, τους συμβολισμούς και την τελετουργία της και επίσης να συμπεριλάβουν στοιχεία της λατρείας τους στη χριστιανική

λατρεία. Ιδιαίτερα επιδέξιοι σ' αυτό αποδείχτηκαν οι Ιησουίτες μοναχοί. Πολλές φορές μάλιστα ήλθαν σε αντίθεση με την άγρια εκμετάλλευση των Ινδιάνων από τους Ισπανούς. Λιγότερο όμως ευαίσθητοι αποδείχτηκαν οι οπαδοί των προτεσταντικών δογμάτων που εποίκισαν τη Βόρεια Αμερική, καταδιωγμένοι από την Ευρώπη. Γι' αυτούς οι Ινδιάνοι ήταν μια φυλή που εξούσιαζε ο διάβολος. Η εξόντωσή της επομένως καθόλου δεν παραβίαζε τη θεϊκή εντολή «ου φονεύσεις».

**Ο ιθαγενής με την οικογένεια του
όπως τον έβλεπαν οι Ευρωπαίοι.
Ποιες εικόνες σας φέρνει στο μυα-
λό η απεικόνιση του σώματος του
“άγριου”; Από το βιβλίο του Ντε
Λερύ, Ιστορία ενός ταξιδιού στη γη
της Βραζιλίας ή αλλιώς Αμερική, Γε-
νεύη, 1580.**

Πάντως οι προσπάθειες των μοναχών να κατανοήσουν τον πολιτισμό και τη θρησκεία των ιθαγενών του Νέου Κόσμου διεύρυναν τους γνωστικούς ορίζοντες των Ευρωπαίων. Τους έμαθαν επίσης νέους τρόπους να προσεγγίζουν τον πολιτισμό και την ιστορία ξένων λαών. Σημαντικότερο αποτέλεσμα αυτής της νέας προσέγγισης υπήρξε η συστηματική προσπάθεια εκμάθησης των τοπικών γλωσσών και διαλέκτων. Ωστόσο, αυτά είχαν ελάχιστη απήχηση στους μορφωμένους Ευρωπαίους. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από το γεγονός ότι πολλές από τις μελέτες των μοναχών του Νέου Κόσμου παρέμειναν αδημοσίευτες μέχρι και το 19ο αιώνα.

Την εποχή της ανακάλυψης της Αμερικής, στη Δύση κυριαρχούσαν δύο συστήματα κατάταξης και ιεράρχησης των λαών του τότε γνω-

στού κόσμου. Το ένα βασιζόταν στη χριστιανική παράδοση και διέκρινε τους λαούς σε χριστιανούς και ειδωλολάτρες. Το άλλο βασιζόταν στην αρχαία παράδοση και ταξινομούσε τα έθνη ανάλογα με το βαθμό της «ευπρέπειάς» τους. Όταν οι Ευρωπαίοι μιλούσαν για «ευπρέπεια», αναφέρονταν στα ήθη και τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Έχοντας κληρονομήσει από την αρχαιότητα τη διάκριση ανάμεσα σε Έλληνες και βάρβαρους, οι Δυτικοί θεωρούσαν βάρβαρους τους λαούς με άξεστα ήθη και συμπεριφορά. Η θέση του Αριστοτέλη ότι ακόμα και ο πιο βάρβαρος άνθρωπος αποτελούσε ένα κοινωνικό ον, συμβίωνε με την πίστη στην ύπαρξη λαών που εμφανίζονταν ολότελα «απολίτιστοι» και «ακοινώνητοι».

Η φύση του Ινδιάνου της Αμερικής αποτέλεσε εξαρχής πεδίο

έντονου προβληματισμού. Πολλές, διαμετρικά αντίθετες, απόψεις διατυπώθηκαν. Η εικόνα του «αθώου πρωτόπλαστου» συνυπήρχε με την εικόνα του «κτήνους». Συνοδεύοντας τον Κολόμβο στο δεύτερο ταξίδι του στη νήσο Ισπανιόλα, ο γιατρός Τσάνκα παρατηρούσε, αναφερόμενος στους Ιθαγενείς και τις συνήθειες διατροφής τους, ότι «η κτηνωδία τους ξεπερνά την κτηνωδία όλων των γνωστών ζώων». Για τους Ευρωπαίους της εποχής, δεν ήταν αυτονόητο ότι οι Ινδιάνοι ήταν άνθρωποι. Έτσι, το 1537, ο πάπας Παύλος ΙΙ υπογράμμισε ότι «οι Ινδιάνοι είναι αληθινοί άνθρωποι». Πώς, διαφορετικά, θα μπορούσαν να διδαχθούν και να ασπασθούν την ορθή πίστη; Σύντομα όμως υπήρξε απογοήτευση, γιατί οι Ιθαγενείς δεν ανταποκρίθηκαν στο ζήλο των ιεραποστόλων.

Εφόσον λοιπόν αμφισβητήθηκε η ικανότητα των ιθαγενών να καταλάβουν το χριστιανικό κήρυγμα, αμφισβητήθηκε και η ικανότητά τους να σκέπτονται λογικά. Μάλιστα τα επιχειρήματα που στήριξαν μια τέτοια άποψη στηρίχτηκαν σε βιολογικά χαρακτηριστικά. Τονίζοντας την κατωτερότητα των Ινδιάνων απέναντι στους Ευρωπαίους, ο Φερναντέζ ντε Οβιέδο έδειχνε, πέρα από τη «φυσική» ροπή τους προς το κακό και την οκνηρία, πόσο χονδροειδές ήταν το κρανίο τους, πόσο παραμορφωμένη η σωματική διάπλασή τους. Το χρώμα του δέρματος δε συνιστούσε ακόμα ένδειξη φυλετικής κατωτερότητας, παρά την αρνητική εικόνα που είχαν οι Άγγλοι για τους νέγρους. Τέτοιες χονδροειδείς θεωρίες βιολογικής κατωτερότητας ενίσχυσαν τις απόψεις εκείνων που υποστήριζαν ότι

η υποδούλωση των Ινδιάνων στους Ισπανούς ήταν αναπόφευκτη.

Οι υπέρμαχοι της ελευθερίας των Ινδιάνων και της ισοπολιτείας με τους αποίκους ανέπτυξαν μια σειρά αντεπιχειρημάτων. Αυτά βοήθησαν στην αναθεώρηση της ταξινόμησης των λαών. Σιγά-σιγά οι Ευρωπαίοι άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι πολιτισμός δεν ήταν μόνο ό,τι έμοιαζε με την «ευπρέπεια». Απόκτησαν μια νέα, ευρύτερη και λιγότερο απόλυτη αντίληψη του τι είναι «πολιτισμός». Άρχισε να διατυπώνεται μια θεωρία εξέλιξης από τη βαρβαρότητα προς τον πολιτισμό, η οποία μπορούσε να συμπεριλάβει και το ευρωπαϊκό παρελθόν οι ιθαγενείς της Αμερικής παρομοιάζονταν με τις προϊστορικές ευρωπαϊκές κοινωνίες.

4. Ευρωπαϊκή αυτοσυνειδησία και αλαζονεία

Η ανακάλυψη της Αμερικής ενίσχυσε σημαντικά την αυτοπεποίθηση των Ευρωπαίων. Η ανακάλυψη, η αποικιοποίηση και ο εκχριστιανισμός ενός ολότελα άγνωστου κόσμου έγιναν αντιληπτά ως έπη από τους Ευρωπαίους του 16ου αιώνα. Με αυτόν τον τρόπο αντισταθμίστηκε το δέος που προκαλούσε στους Ευρωπαίους η κλασική αρχαιότητα. Θεώρησαν ότι τα επιτεύγματά τους υπερέβαιναν τις δυνατότητες των Αρχαίων.

Η ανακάλυψη του Νέου Κόσμου τόνισε επίσης την πολιτισμική ανωτερότητα των Ευρωπαίων απέναντι στους υπόλοιπους λαούς που κατοικούσαν την υφήλιο. Βέβαια, οι πικρές εμπειρίες από τις βαρβαρότητες των αλλεπάλληλων

ευρωπαϊκών πολέμων του 16ου αιώνα έκαναν ορισμένους σχολιαστές να αναπολούν την κοινή ζωή τους με τους «ευγενείς αγρίους» της Αμερικής. Ωστόσο, και οι λίγες κριτικές σκέψεις υποτάσσονταν στη νέα εικόνα που σχημάτισαν οι Ευρωπαίοι για τον εαυτό τους ως κυρίαρχοι της υφελίου. Έτσι στην παλαιότερη αντίληψη της «Χριστιανικής Κοινοπολιτείας» προστέθηκε μια νέα: η «Παγκόσμια Κοινοπολιτεία» (Respublica Mundana), η οποία στηριζόταν σε δυτικοκεντρικές αντιλήψεις.

Η αντιθετική προσέγγιση των ιθαγενών της Αμερικής

1. «Για να κερδίσω τη φιλία τους, εφόσον γνώριζα ότι αποτελούν λαό που θα προσηλυτισθεί

στην ιερή μας πίστη με την αγάπη και τη φιλία παρά με τη δύναμη, έδωσα σε μερικούς από αυτούς κόκκινες κάπες και γυάλινες χάντρες που τις κρέμασαν στους λαιμούς τους, όπως και αρκετά άλλα μικροπράγματα. Αυτά τους ευχαρίστησαν ιδιαίτερα και έγιναν εξαιρετικά φιλικοί μαζί μας. Έπειτα κολύμβησαν ως τις βάρκες των πλοίων όπου βρισκόμασταν, φέροντάς μας παπαγάλους και μπάλες από μπαμπακόνημα και ακόντια και πολλά άλλα πράγματα, τα οποία και αντάλλαξαν με χάντρες, γεράκια και καμπανάκια. Στην πραγματικότητα, αντάλασαν οτιδήποτε είχαν στην κατοχή τους. Όμως μου φάνηκαν ένας λαός στερημένος. Γιατί κυκλοφορούν γυμνοί, όπως τους γέννησαν

οι μανάδες τους, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών.... Πρέπει να κάνουν για καλοί και έξυπνοι υπηρέτες και πολύ έξυπνους, γιατί παρατήρησα πως επαναλάμβαναν αμέσως οτιδήποτε τους λέγαμε και πιστεύω πως εύκολα θα μπορούσαν να γίνουν χριστιανοί, επειδή μου φάνηκε πως δεν είχαν θρησκεία. Θεού επιτρέποντος, με την αναχώρησή μου θα φέρω μισή ντουζίνα από αυτούς στις Μεγαλειότητές τους.....».

Χριστόφορου Κολόμβου, Το Πρώτο Ταξίδι (1492 - 1493). [Πηγή, Culture and Belief in Europe, 1450 -1600, σ. 319]

Η Ευρώπη του 1600 ήταν πολύ πιο βέβαιη για τον εαυτό της απ' ό,τι εκατό χρόνια πριν. Είχε επαρκείς αποδείξεις της πνευματικής της ανωτερότητας, της στρατιωτικής της ισχύος, καθώς και της οικονομικής και τεχνολογικής της παντοδυναμίας. Ανάμεσα στο 1492 και το 1650, οι Ευρωπαίοι είχαν ανακαλύψει ένα σημαντικό νέο κομμάτι του κόσμου, το οποίο τους οδήγησε να δώσουν νέες διαστάσεις στον εαυτό τους και στο ιστορικό παρελθόν τους. Το μέγεθος των ευρωπαϊκών επιτυχιών ενίσχυσε την ευρωπαϊκή ματαιοδοξία και έκανε τους Ευρωπαίους ελάχιστα δεκτικούς απέναντι στις εμπειρίες του Νέου Κόσμου. Η αναπαράσταση της εστεμμένης Ευρώπης στους χάρτες της εποχής είναι αποκαλυπτική.

Η σταδιακή συνειδητοποίηση του εύρους και της πολυμορφίας των ανθρώπινων διαφορών ανανέωσε τους προβληματισμούς για την έννοια του πολιτισμού. Η αυξανόμενη πολιτική και οικονομική κυριαρχία της Ευρώπης στον υπόλοιπο κόσμο οδήγησε σε μια ουσιαστικότερη ευρωπαϊκή αυτοσυνειδησία. Ο αρχικός θαυμασμός για τους ξένους πολιτισμούς αντικαταστάθηκε σταδιακά από την ενασχόληση με τον χαρακτήρα του ίδιου του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η εσωστρέφεια αυτή κατέληξε μετά τα μέσα του 18ου αιώνα στην ολοένα και σαφέστερη διατύπωση της ευρωπαϊκής πολιτισμικής αλαζονείας.

Η αυξανόμενη ενασχόληση με τα ζητήματα που έθεσε η ευρωπαϊκή επέκταση σε νέες χώρες είχε και μια σοβαρή συνέπεια για το εσωτε-

ρικό της Ευρώπης. Μεγάλωσε ακόμη περισσότερο το χάσμα ανάμεσα στη δυτική και την ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια. Οι συνθήκες απόκλισης που είχαν δημιουργηθεί στο παρελθόν (Σχίσμα των Εκκλησιών, οθωμανική κατάκτηση) ενισχύθηκαν εξαιτίας των πολλαπλών αλλαγών που επέφερε στη δυτική Ευρώπη η επέκτασή της στον εξω-ευρωπαϊκό χώρο. «Η Δύση ασχολείται με τη θάλασσα, η Ανατολή με τον εαυτό της» ήταν το ειρωνικό σχόλιο της εποχής.

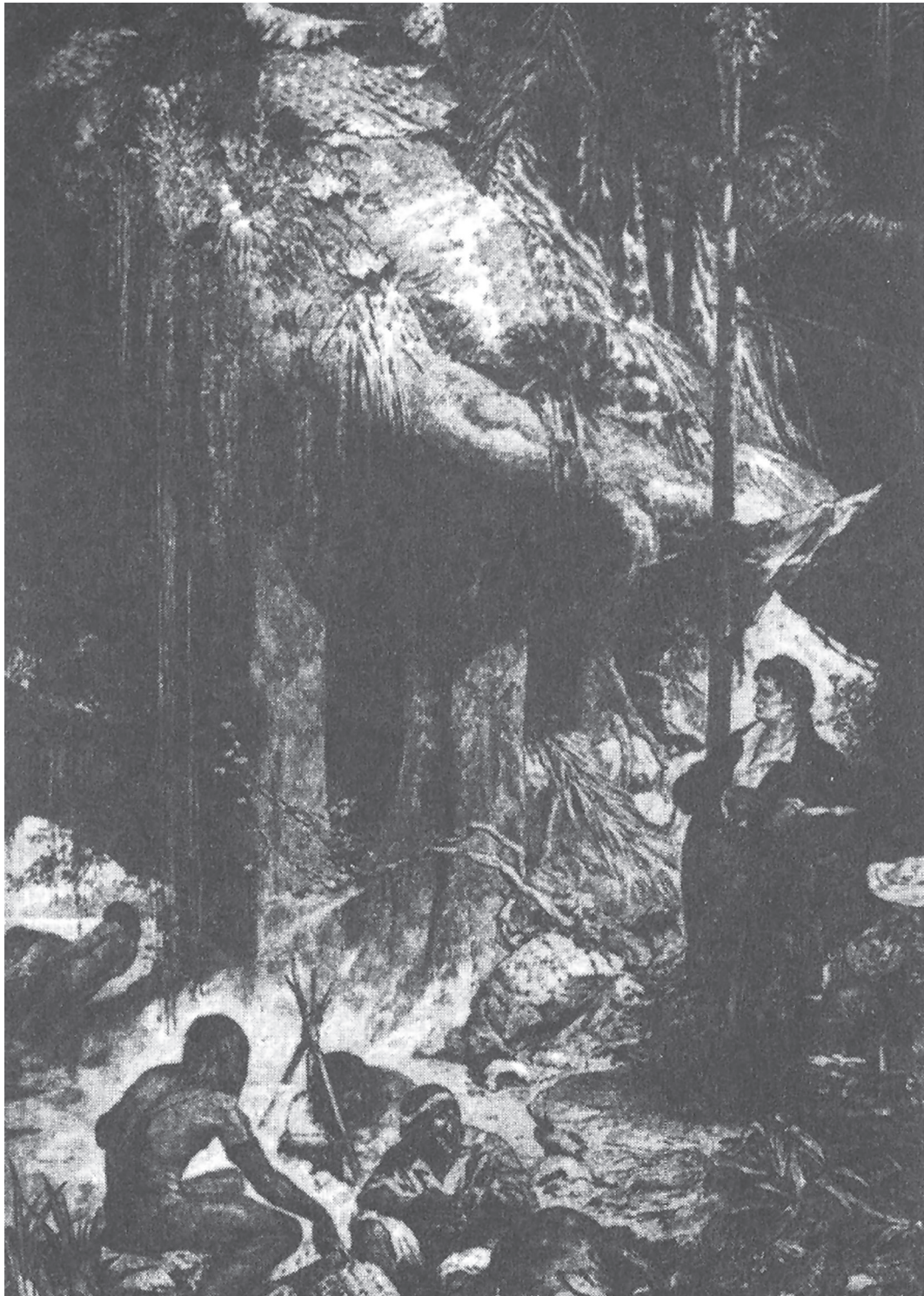
2. «.... Σ' αυτά τα σαράντα χρόνια, περισσότερα από δώδεκα εκατομμύρια ψυχές, άνδρες, γυναίκες και παιδιά πέθαναν άδικα από την τυραννία και τις μοχθηρές πράξεις των χριστιανών. Ο αριθμός είναι εξακριβωμένος και αληθινός.

Και νομίζω πραγματικά –δε γελιέμαι– ότι θα ξεπερνούν τα δεκαπέντε εκατομμύρια. Αυτοί που πήγαν εκεί κάτω και που αυτοαποκαλούνται χριστιανοί, συνήθιζαν να χρησιμοποιούν δύο, κυρίως, τρόπους για να εξολοθρεύουν και να σβήσουν από το πρόσωπο της γης τα δυστυχισμένα αυτά έθνη. Ο ένας, με το να διεξάγουν εναντίον τους άδικους πολέμους, σκληρούς, αιμοσταγείς, τυραννικούς. Ο άλλος, με το να σκοτώνουν αυτούς που θα ήταν δυνατό να επιθυμήσουν ή να σκεφθούν την ελευθερία τους, ή να θελήσουν να ξεφύγουν από τα βασανιστήρια που τους υπέβαλλαν, σκότωναν και όλους τους ιθαγενείς άρχοντες και τους άντρες.... τους σκότωναν λοιπόν με το να τους υποβάλλουν στον

καταναγκασμό τον πιο σκληρό, τον πιο φριχτό και τον πιο κτηνώδη που υποβλήθηκαν ποτέ άνθρωποι ή ζώα... Αν οι χριστιανοί σκότωσαν και αφάνισαν τόσες και τόσες ψυχές, αυτό έγινε μόνο και μόνο για το χρυσάφι, για να γεμίσουν πλούτη σε μικρό διάστημα και να υψωθούν σε θέσεις υψηλές, δυσανάλογες προς τις ικανότητές τους. Επειδή ήταν άπληστοι και αχόρταγα φιλόδοξοι –δε γίνεται να έχουν υπάρξει χειρότεροι στον κόσμο– και επειδή η γη ήταν πλούσια και οι άνθρωποι της τόσο ταπεινοί, τόσο υπομονετικοί και τόσο εύκολα μπορούσαν να τους υποτάξουν, δεν είχαν γι' αυτούς ούτε σέβας, ούτε υπόληψη, ούτε εκτίμηση.... Μ' αυτόν τον τρόπο φρόντισαν για τη ζωή και

την ψυχή αυτών των ανθρώπων, και έτσι είναι που απειράριθμες ψυχές χάθηκαν, χωρίς πίστη και χωρίς μετάληψη. Είναι πασίγνωστο, αλήθεια εξακριβωμένη, την παραδέχονται όλοι, ακόμα και οι τύραννοι και οι δολοφόνοι, ότι ποτέ οι Ινδιάνοι, σε όλες τις Ινδίες, δεν προξένησαν κακό σε χριστιανούς. Αρχικά, είχαν νομίσει ότι είχαν έρθει από τον ουρανό, ωστόσο πια, επανειλημμένα, οι χριστιανοί τους έκαναν να υποστούν, και αυτοί και οι γείτονές τους, όλα τα δεινά, κλεψιές, φόβους, βιαιότητες, καταπιέσεις.....».

Η Καταστροφή των Ινδιάνων του Βαρθολομαίου ντε λας Κάζας, 1552 [πηγή: Η Καταστροφή των Ινδιάνων, μτφρ. Π. Μαξίμου, Αθήνα Στοχαστής 1989, σ. 23 - 25],

Πώς δηλώνεται η ανωτερότητα του δυτικού άνδρα στον πίνακα; Χαρακτικό του Κέλερ, γύρω στα 1800

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Τι συνέπειες είχε η ανακάλυψη της Αμερικής α) στις σχέσεις των Ευρωπαίων μεταξύ τους, β) στις σχέσεις τους με τους άλλους λαούς και γ) στην ίδια την ιστορική εξέλιξη της Ευρώπης;

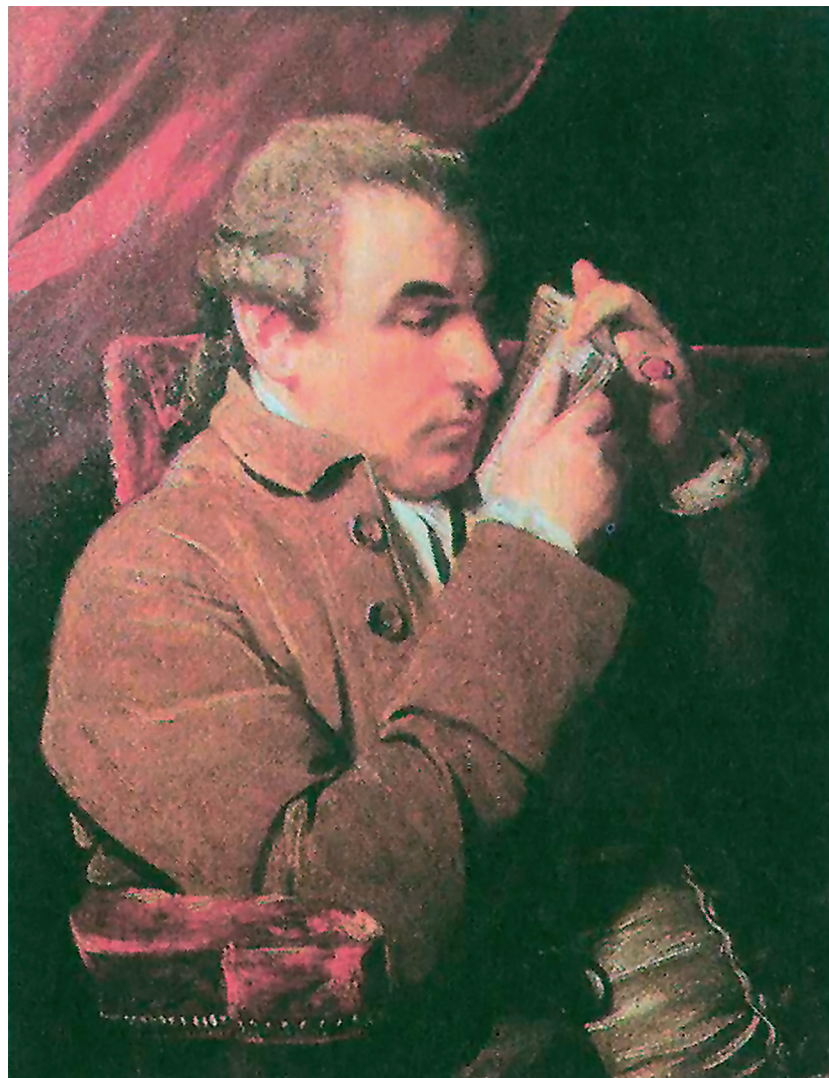
2. Ποια εικόνα πρόβαλαν στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη σχετικά με τους νέους τόπους και τους κατοίκους τους όσοι είχαν άμεση ή έμμεση γνώση αυτών; Με βάση ποια στοιχεία σχηματίστηκε αυτή;

3. Έχετε παρακολουθήσει κινηματογραφικές ταινίες που αναφέρονται στις σχέσεις των νέων κατοίκων της βόρειας και νότιας Αμερικής με τους γηγενείς; Αν έχετε παρακολουθήσει, ποιες εντυπώσεις αποκομίσατε από τον τρόπο απεικόνισης των σχέσεων αυτών;

Κεφάλαιο Όγδοο :

Η κριτική του Ορθού Λόγου

1. Το κοινωνικό πλαίσιο του Διαφωτισμού

Ρέινολντς, Προσωπογραφία Άγγλου λογίου, 1774, Ιδιωτική Συλλογή

Ο Διαφωτισμός, ή Εποχή των Φώτων (18ος αι.), ήταν μια εποχή οικονομικής επέκτασης, αστικοποίησης και δημογραφικής ανάπτυξης. Η γεωργική παραγωγή σε πολλές περιοχές της Δύσης αυξήθηκε σημαντικά, ενώ ορισμένες περιοχές της Ευρώπης πέρασαν στα προκαταρκτικά στάδια της βιομηχανικής ανάπτυξης. Στον τομέα της παραγωγής, έληξε η εποχή των συντεχνιών και άρχισε να ανατέλλει η εποχή της ελεύθερης επιχείρησης και της αγοράς. Τα προϊόντα αυξάνονταν και η τιμή τους μειωνόταν.

Οι επιδράσεις της αγοράς έγιναν ιδιαίτερα αισθητές στο χώρο των ιδεών. Πολλαπλασιάστηκαν τα βιβλία που εκδίδονταν, τα φυλλάδια, κάθε λογής έντυπο. Το εμπόριο του βιβλίου άνθησε. Η διάδοση του εντύπου σήμανε και την οριστική

πλέον εδραίωση των εθνικών γλωσσών. Η εποχή του Διαφωτισμού υπήρξε η απαρχή της εμπορευματοποίησης τον πολιτισμού. Η διάδοση της νέας γνώσης εδραιώθηκε μέσω του εμπορίου. Δημιουργήθηκε μια κερδοφόρα επιχείρηση πρωτοφανών διαστάσεων. Βιβλία, φυλλάδια, εφημερίδες, έργα τέχνης έγιναν αντικείμενο εμπορικών συναλλαγών.

Ο 18ος αιώνας είδε επίσης την αρχή της παγκοσμιοποίησης της δυτικής κουλτούρας. Τα ευρωπαϊκά πολιτισμικά πρότυπα απέκτησαν λάμψη και έγιναν αντικείμενο θαυμασμού και μίμησης από τα ανώτερα στρώματα. Οι αριστοκράτες της Πετρούπολης και της Μόσχας, του Βουκουρεστίου και της Κωνσταντινούπολης, υιοθέτησαν τους «ευρωπαϊκούς» τρόπους: έτρωγαν

με μαχαιροπίρουνα και σε τραπεζα-
ρίες, φορούσαν ρούχα ραμμένα με
αγγλικά υφάσματα, έπιναν ολλαν-
δική σοκολάτα σε γαλλικά σαλόνια,
ακούγοντας Ιταλούς μουσικούς. Αλ-
λού όμως, όπως στις υπερπόντι-
ες κτήσεις της Δύσης, οι ευρωπαϊ-
κοί τρόποι επιβλήθηκαν από τους
ίδιους τους Ευρωπαίους.

Σ' αυτό το πλαίσιο άλλαξε ο ρό-
λος και η θέση των διανοουμένων
στην κοινωνία. Οι συγγραφείς του
Διαφωτισμού συμμετείχαν στην πα-
ραγωγή γνώσης και διαμόρφωναν
τη δημόσια γνώμη. Έτσι, εμφανί-
ζονταν ως μέλη ενός νέου ισχυρού
κατεστημένου, πλάι στους πυρήνες
της κοινωνικής και πολιτικής εξου-
σίας. Διανοούμενοι, όπως ο Βολταί-
ρος και ο Ντιντερό, αποτελούσαν τα
επιφανέστερα μέλη της νέας ευρω-
παϊκής «Δημοκρατίας των Γραμ-

μάτων». Η νέα «Δημοκρατία των Γραμμάτων» όμως έκανε εμφανώς διακρίσεις ανάμεσα στα φύλα και διαιώνιζε την παραδοσιακή θεώρηση των δύο φύλων. Σύμφωνα με τις θεωρίες της εποχής, η γυναίκα συνδεόταν με τον κόσμο των συναισθημάτων, ενώ ο άντρας με τον κόσμο της λογικής. Καθώς η λογική συνδεόταν με το δημόσιο χώρο και το συναίσθημα με τον ιδιωτικό χώρο, κοινωνικό ρόλο έπαιζαν οι άνδρες, ενώ οι γυναίκες έμεναν στο περιθώριο. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό των νέων διανοουμένων ήταν ότι στην πλειοψηφία τους ήταν επαγγελματίες. Επομένως, η επιβίωσή τους εξαρτιόταν από την έγκαιρη ικανοποίηση των αναγκών της νέας αγοράς.

**Το Σαλόνι της Μαντάμ Ζοφρίν.
Οι Γάλλοι αριστοκράτες συνήθιζαν
να συγκεντρώνουν ανθρώπους των
γραμματών στο σπίτι τους προκειμέ-
νου να συζητήσουν για διάφορα κοι-
νωνικά και καλλιτεχνικά θέματα.**

Στο Διαφωτισμό αναδύθηκε αυτό που, ως σήμερα, αποκαλείται κοινή γνώμη. Η εμφάνιση της κοινής γνώμης ως νέας κοινωνικής και πολιτικής δύναμης συνδεόταν εμφανώς τόσο με το δημόσιο χώρο, όσο και με την εμπορευματοποίηση του πολιτισμού. Παράλληλα, έφερε για πρώτη φορά στο προσκήνιο τη σύνδεση μεταξύ εξουσίας και πληροφορίας. Ανέδειξε τη δύναμη της κατευθυνόμενης ή ανεξέλεγκτης πληροφόρησης. Ταυτόχρονα, αμφισβήτησε και την «κληρονομική ανωτερότητα» των παραδοσιακών κοινωνικών και πολιτικών ηγετικών ομάδων (ελίτ).

Οι θεσμοί που δημιουργήθηκαν για να προωθήσουν τα ιδεώδη του Διαφωτισμού κινήθηκαν στα πλαίσια των ανώτερων κοινωνικών τάξεων. Στις ευρωπαϊκές πόλεις

ιδρύθηκαν εταιρείες, πολλές φορές κλειστές και μυστικές, με στόχο να συναντιούνται τακτικά και να ανταλλάσσουν απόψεις διανοούμενοι, αστοί και αριστοκράτες. Στις βρετανικές πόλεις, όπου οι δείκτες της εγγραμματοσύνης ήταν ιδιαίτερα υψηλοί, δημιουργήθηκαν φιλοσοφικές και επιστημονικές εταιρείες με σκοπό την ανταλλαγή απόψεων και τον προβληματισμό πάνω σε τρέχοντα ζητήματα ηθικής, επιστήμης και φιλοσοφίας. Στις επαρχιακές πόλεις της Γαλλίας, εταιρείες λογίων και ακαδημίες συνένωσαν τις τοπικές ελίτ και αναδείχθηκαν βαθμιαία σε βασικές δυνάμεις διαμόρφωσης της κοινής γνώμης.

Η προσέγγιση των λαϊκών στρωμάτων δεν ήταν στους εμφανείς στόχους των διαφωτιστών. Ο ίδιος ο Ντιντερό έγραφε χαρακτηριστικά

στον εκδότη του ότι δεν τον ενδιέφερε καθόλου να φτάσουν τα έργα του σε αναγνώστες που βρίσκονταν πέρα από τα όρια του δικού του λόγιου κύκλου. Επίσης, το μνημειώδες έργο του Διαφωτισμού, η **Εγκυκλοπαίδεια**, επιτέθηκε στις συλλογές λαϊκών παροιμιών, χαρακτηρίζοντάς τις άχρηστες και μάλιστα επιζήμιες για την εμπέδωση της ορθής γαλλικής γλώσσας.

Η διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού στα λαϊκά στρώματα της υπαίθρου προκάλεσε αντιμαχόμενες ιστορικές προσεγγίσεις. Ορισμένοι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι οι λαϊκές τάξεις κράτησαν παθητική στάση απέναντι στη διανοητική επανάσταση των ανώτερων τάξεων. Άλλοι τονίζουν ότι, παρά την εχθρική στάση των διαφωτιστών απέναντι στην κουλτούρα των

**λαϊκών στρωμάτων, υπάρχει διά-
λογος και αλληλεπίδραση ανάμεσα
στη «λόγια» και τη «λαϊκή» κουλ-
τούρα. Γεγονός παραμένει, ωστό-
σο, ότι ο γαλλικός 18ος αιώνας
προώθησε μια διαδικασία που είχε
ξεκινήσει από το 17ο αιώνα: την
υποταγή της κουλτούρας των λαϊ-
κών ανθρώπων στο νέο πολιτισμό
και την ιδεολογία των ανώτερων
αστικών στρωμάτων.**

Μπρέγκελ, Ο χορός των χωρικών,
1565-1566, Βιέννη, Μουσείο Ιστορίας
της Τέχνης.

2. Οι διαφωτιστές και η θρησκεία

Ο Χέγκελ χαρακτήρισε το Διαφωτισμό, και ιδιαίτερα τη γαλλική του εκδοχή, κίνημα θρησκευτικής αναμόρφωσης, το οποίο συνέχιζε το έργο της λουθηρανικής Μεταρρύθμισης. Υποστήριζε, ωστόσο, ότι το κίνημα αυτό είχε παρεκκλίνει από το στόχο του. Σύμφωνα με το Χέγκελ, ο Διαφωτισμός αντιμετώπιζε τη θρησκεία με ορθολογικό τρόπο και υποτιμούσε το μυστηριακό χαρακτήρα που αποτελούσε θεμέλιο λίθο της.

Η κριτική του Χέγκελ δεν ήταν άστοχη. Μέσα στο Διαφωτισμό εκφράστηκαν κινήματα ολότελα εχθρικά απέναντι σε κάθε μορφή οργανωμένης θρησκείας. Θρησκευτικά κινήματα, όπως οι «ντεϊστές» της Γαλλίας και της Αγγλίας, αρνού-

νταν κατηγορηματικά οποιαδήποτε παρέμβαση του Θεού στα εγκόσμια. Τον θεωρούσαν μόνο «απόμακρο Δημιουργό». Υλιστές, όπως ο Ζυλιέν ντε λα Μετρί και ο βαρώνος Χόλμπαχ, αμφισβητούσαν ευθέως την ύπαρξη της ψυχής και υποστήριζαν την πλήρη εγκατάλειψη κάθε θρησκείας, με σκοπό την «εξοικείωση του ανθρώπου με τη Φύση».

Ακόμα και η επίσημη χριστιανική θρησκεία αντιμετώπιστηκε ορθολογικά. Οι διαφωτιστές συζητούσαν έντονα για την ακρίβεια όσων ανέφεραν οι Γραφές. Οι επιστημονικές ανακαλύψεις, και ο τρόπος που τις εκλαΐκευαν οι διαφωτιστές, έθεσαν σε αμφισβήτηση δόγματα της χριστιανικής Εκκλησίας, όπως το γεωκεντρικό σύμπαν. Π.χ., το 1687, ο Νεύτων δημοσίευσε το θεμελιώδες σύγγραμμά του «Μαθηματικές

Αρχές της Φυσικής Φιλοσοφίας» (Philosophiae Naturalis Principia Mathematica), έργο, που παρά την πολυπλοκότητα του μαθηματικού λογισμού του, είχε ευρύτατη απήχηση στο μορφωμένο κοινό. Στο βιβλίο του ο Νεύτων παρουσίαζε μια εικόνα του σύμπαντος ως οργανωμένου συνόλου, υποκείμενου σε μαθηματικούς κανόνες, το οποίο απαιτούσε την παρέμβαση του Δημιουργού για την απρόσκοπτη λειτουργία του. Ωστόσο οι εκλαϊκεύσεις του έργου, όπως αυτή που έγινε από το Βολταίρο, τόνισαν την «απόσταση» του Θεού από το δημιούργημά του, προωθώντας τις νεότερες αντιλήψεις των «ντεϊστών». Η πλειονότητα, πάντως, των διαφωτιστών θεωρούσε τη χριστιανική πίστη χρήσιμη για τη διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας, ιδιαίτερα

στις λαϊκές τάξεις.

Το κεντρικό θέμα στις σχέσεις Διαφωτισμού και θρησκείας είναι η ανάδειξη της έννοιας της ανεξίθρησκείας. Το λουτρό αίματος και οι ανυπολόγιστες καταστροφές που προκάλεσαν οι ακατάπαυστες συγκρούσεις καθολικών και προτεσταντών στη δυτική και κεντρική Ευρώπη (ο Τριακονταετής Πόλεμος θεωρείται κατά γενική παραδοχή ως ο πιο πολύνεκρος και καταστροφικός μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο), δημιουργούσαν έντονα αισθήματα αποτροπιασμού στους διαφωτιστές. Το αίτημα της ανεξαρτησίας της θρησκευτικής συνείδησης φαινόταν να αποτελεί την οριστική έξοδο των δυτικών κοινωνιών από τη μισαλλοδοξία των προηγούμενων αιώνων.

Η λαίλαπα των Θρησκευτικών Πολέμων

«Ω εσύ ιστορικό που [...] την τερατώδη συγγράφεις ιστορία των καιρών μας και διηγείσαι στα παιδιά μας όλα αυτά τα αναπόφευκτα δεινά, έτσι που διαβάζοντάς σε κλαίνε για τη συμφορά μας, παίρνοντας ως παράδειγμα τις αμαρτίες των γονιών τους, για να μην πέσουν και τα ίδια σε παρόμοιες συμφορές.

Με τι μέτωπο, με τι ματιά, ω άστατοι αιώνες, θα μπορούν ν' ατενίσουν την ιστορία αυτής της εποχής, διαβάζοντας ότι η τιμή και το σκήπτρο της Γαλλίας, που εδώ και αρκετά χρόνια ενισχύθηκε από τους αδιάκοπους πολέμους, σαν ένας μεγάλος βράχος κύλησε ανάποδα!.....

Ο τεχνίτης [....] άφησε τη δουλειά του, ο βοσκός τα κοπάδια του, ο δικηγόρος την εξάσκησή του, ο ναύτης το πλοίο του, ο έμπορος την εμποροπανήγυρη και ο συνετός άνθρωπος έγινε κακεντρεχής [....].

Η εξουσία είναι νεκρή, μέτρο της ζωής του καθενός έγινε η ατομική βούληση. Το καθετί επιτρέπεται. Ο πόθος, η πλεονεξία και το ανόητο λάθος αποκτούν νόημα [....] στον ανάποδο κόσμο μας.

Pierre Ronsand, Discours des misères de ce temps, 1562

Η παγκόσμια ειρήνη και η δημοκρατία κατά τον Καντ

«Στο βιβλίο του «Φιλοσοφικό σχέδιασμα για την αιώνια ειρήνη» (1795) ο Καντ εκφράζει με διαύγεια την ιδέα ότι η ειρήνη δεν είναι υπόθεση των μοναρχών, αλλά των λαών. Ο πόλεμος αποτελεί απαράδεκτη ανάμειξη στα εσωτερικά ενός ανεξάρτητου κράτους. Επίσης, ο Καντ αναπτύσσει την ιδέα ότι η στρατιωτική θητεία είναι υποχρέωση του ελεύθερου πολίτη και υποστηρίζει ότι κανένας πόλεμος δεν πρέπει να κηρύσσεται χωρίς τη συγκατάθεση των ίδιων των πολιτών. Η εξάλειψη των πολεμικών συγκρούσεων, όπως πιστεύει ο Καντ, μπορεί να επιτευχθεί είτε με την παγκοσμιοποίηση του δικτύου των εμπορικών

ανταλλαγών και κατά συνέπεια την οικονομική αλληλεξάρτηση των κρατών, είτε με την εμπέδωση της δημοκρατικής ηθικής, είτε, τέλος, με την υιοθέτηση της αρχής της δημοσιότητας, που είναι σε θέση να αποτρέψει τα δεινά που προκύπτουν από τη μυστική διπλωματία».

Jean Touchard, Histoire des idées politiques, τόμος Β': Du XVIIIe siècle a nos jours, PUF, Paris 1981, ο. 434 - 435

Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, η ελευθερία της θρησκευτικής επιλογής έγινε πράξη στη Δύση, με δύο βασικά εθνικά διατάγματα: την Πράξη περί Ανεξιθρησκίας, που ψήφισε το αγγλικό Κοινοβούλιο το 1689 και τη γαλλική νομοθεσία του 1787. Με

την πρώτη έπαυε να θεωρείται αδικήμα η ελεύθερη έκφραση των θρησκευτικών πεποιθήσεων όσων δεν ήταν ομόφρονες με την Εκκλησία της Αγγλίας. Η δεύτερη αναγνώριζε κάποια δικαιώματα στην καταπιεζόμενη προτεσταντική μειονότητα της Γαλλίας. Από την πλευρά των μοναρχών της Δύσης, το αίτημα της ανεξιθρησκίας αντιμετωπίστηκε με βάση το κατά πόσο εξυπηρετούσε τα οικονομικά και πολιτικά τους σχέδια.

Ενδεικτική αυτών των ευρύτερων σχεδιασμών ήταν η περίπτωση του Μεγάλου Φρειδερίκου (1712-1786), βασιλιά της Πρωσίας κατά το μεγαλύτερο μέρος του 18ου αιώνα. Αν και κατείχε τον τίτλο του «ύψιστου επισκόπου» (summus episcopus) της επίσημης λουθηρανικής Εκκλησίας της χώρας του, ο Πρώσος

μονάρχης προώθησε με ζήλο ανεξίθρησκη πολιτική. Επέτρεψε την ελεύθερη έκφραση όλων των χριστιανικών δογματικών αποχρώσεων, ακόμη και στο εσωτερικό του αυστηρά πειθαρχημένου πρωσικού στρατεύματος. Τότε χορηγήθηκαν και ορισμένα –περιορισμένα– προνόμια στην εβραϊκή μειονότητα. Η έντονη θρησκευτική διαφοροποίηση των υπηκόων της πρωσικής επικράτειας και η τακτική του Πρώσου μονάρχη να καλεί επιστήμονες και τεχνικούς από τρίτες χώρες, όπως οι Γάλλοι Ουγενότοι (προτεστάντες πρόσφυγες), απαγόρευαν ουσιαστικά κάθε απόπειρα επιβολής θρησκευτικής ομοιομορφίας.

Η ανάμνηση της βίας του 16ου αιώνα προκάλεσε ανάλογες τάσεις και στο εσωτερικό των χριστιανικών δογμάτων. Αν και διωγμοί

προτεσταντών συνεχίστηκαν στη Λιθουανία, την Ουγγαρία και τη Βοημία και σποραδικά στη Γαλλία, η ανάγκη της απόλυτης υποταγής των πιστών σε μια δογματική καθαρότητα υποχώρησε σε ορισμένες χώρες της Δύσης. Οι θεολόγοι των χριστιανικών δογμάτων προσπάθησαν να προωθήσουν μια ορθολογική μορφή της θρησκείας, σύμφωνη με τις κυρίαρχες ανάγκες των κοινωνιών τους.

Διαφωτιστές διανοούμενοι και χριστιανοί θεολόγοι συγκρούστηκαν όμως και σε άλλα θεμελιώδη ζητήματα. Οι πρώτοι έδιναν βάρος στην έμφυτη καλοσύνη του ανθρώπου. Οι δεύτεροι τόνιζαν το βάρος του προπατορικού αμαρτήματος. Οι διαφωνίες σχετικά με το περιεχόμενο του χριστιανισμού είχαν διαμετρικά αντίθετες συνέπειες. Από τη

μια τροφοδότησαν ανεξάρτητα θρησκευτικά κινήματα, όπως ο «ντεϊσμός». Από την άλλη δημιούργησαν νέα θρησκευτικά κινήματα στο εσωτερικό των μεγάλων δογμάτων, τα οποία προώθησαν μια πνευματική αναγέννηση και μια νέα, άμεση και συχνά εκστατική εμπειρία του Θεού: ο Μεθοδισμός ανέκυψε στις τάξεις των αγγλικανών της Βρετανίας και των βορειοαμερικανικών αποικιών, ο Γιανσενισμός στο εσωτερικό του γαλλικού καθολικισμού, ενώ ο Πιετισμός έκανε την εμφάνισή του στις λουθηρανικές βόρειες περιοχές της Γερμανίας. Κοινός παρονομαστής και στα τρία κινήματα ήταν η εσωτερίκευση της θρησκευτικής εμπειρίας.

Εξορθολογισμός λοιπόν από τη μια, προσωπική επικοινωνία του ανθρώπου με το Θεό από την άλλη,

ο «αιώνας των φώτων» ενίσχυσε την πορεία της ευρωπαϊκής προσωπικότητας προς την αυτονομία αλλά και τη μοναξιά. Η αναγνώριση της ελεύθερης θρησκευτικής συνείδησης, η ανεξιθρησκία, ήταν βασική προϋπόθεση για την ελευθερία της πολιτικής συνείδησης και για τον πλουραλισμό των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Έτσι η ανεξιθρησκία ανήκει στις προϋποθέσεις του κοινοβουλευτισμού και της σύγχρονης δημοκρατίας. Κανείς δεν επιτρέπεται να καταδιώκεται ή να έχει λιγότερα δικαιώματα από τους άλλους, εξαιτίας των απόψεων και των ιδεών του. Η αρχή αυτή παραβιάστηκε πολλές φορές από τις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ωστόσο βρίσκεται στις ρίζες του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

3. Η εποχή της «θριαμβεύουσας επιστήμης»

Ο όρος επιστήμη και τα παράγωγά του χρησιμοποιούνται σήμερα τόσο συχνά, για τόσο βασικά στη ζωή μας ζητήματα, για τόσο μεγάλα σχέδια και επιτεύγματα, ώστε το περιεχόμενό τους θεωρείται προφανές. Έτσι είναι δύσκολο να αντιληφθούμε ότι υπήρξε μια εποχή, μόλις πριν από δύο αιώνες, κατά την οποία οι άνθρωποι συζητούσαν τι είναι επιστήμη, ποιο είναι το περιεχόμενό της, ποιοι είναι οι στόχοι της. Τα ερωτήματα αυτά βρίσκονταν στο επίκεντρο του προβληματισμού των διαφωτιστών. Η αναδυόμενη επιστήμη βρέθηκε αντιμέτωπη με θεμελιώδη και δύσκολα προβλήματα, όπως είναι η σχέση του ανθρώπου με τη φύση,

η δυνατότητα γνώσης του κόσμου και η δυνατότητα οργάνωσης αυτής της γνώσης.

Στην ιστορία της ευρωπαϊκής σκέψης ξεχωριστή θέση κατέχει ο 17ος αιώνας και τέσσερις στοχαστές. Ο Βάκων με το έργο του «Νέον Όργανον», ο Καρτέσιος με το έργο του «Λόγος περί Μεθόδου», ο Λάιμπνιτς με τη «Μοναδολογία» και ο Σπινόζα με την «Ηθική». Με τα έργα αυτά εισάγονται δύο τρόποι σκέψης και απόκτησης γνώσης, οι οποίοι αποτελούν έκτοτε τα θεμέλια της ευρωπαϊκής σκέψης και τα βασικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου της νεότερης εποχής: ο ορθολογισμός και ο εμπειρισμός. Ο συνδυασμός του ορθολογισμού και του εμπειρισμού βρίσκεται στην αφετηρία της «επιστημονικής επανάστασης» του αιώνα αυτού. Εργα-

λεία της είναι η εμπειρική έρευνα, ο πειραματισμός, οι συλλογισμοί, οι αποδείξεις, η λογική ανάλυση. Αυτός ο τρόπος σκέψης στα επόμενα χρόνια θα χαρακτηρίσει όχι μόνο την επιστημονική σκέψη αλλά όλα τα πεδία δράσης.

Η επιστήμη του 18ου αιώνα δεν καταλάμβανε μια διακριτή θέση ούτε εξειδικευόταν σε επιμέρους επιστημονικά πεδία, όπως σήμερα. Χαρακτηριστικές μορφές της επιστήμης ήταν ο Βολταίρος και ο Ντιντερό, που οι «επιστημονικές» ενασχολήσεις τους αποτελούσαν τμήμα των ευρύτερων αναζητήσεών τους. Εξάλλου, η λέξη «επιστήμη» (με το σημερινό της περιεχόμενο) ήταν ακόμα άγνωστη. Κυρίαρχος όρος στον 18ο αιώνα ήταν η **Φυσική φιλοσοφία**. Ο όρος σήμαινε την αυτοτελή μελέτη και διερεύνηση της φύσης.

Τα επιτεύγματα της επιστήμης διαδίδονται στο ευρύ κοινό μέσα από εκλαϊκευτικά βιβλία. Το εξώφυλλο βιβλίου Αστρονομίας που παρουσιάζει την ύπαρξη άλλων Κόσμων.

Η σκέψη κατευθύνει τον άνθρωπο

«Όπως ένας άνθρωπος που προχωρεί μόνος του μέσα στο σκοτάδι, αποφάσισα να βαδίζω αργά και να είμαι προσεκτικός απέναντι σε καθετί, προκειμένου να βρω την αληθινή μέθοδο, για να φθάσω στην ουσιαστική γνώση όλων των πραγμάτων, που το πνεύμα μου είναι ικανό να αντιληφθεί [.....].

Το πρώτο αξίωμα ήταν να μη θεωρώ ποτέ τίποτε ως αληθινό, προτού το γνωρίσω πραγματικά και ουσιαστικά ως τέτοιο. Δηλαδή, να αποφεύγω με φροντίδα τη βιασύνη και την προκατάληψη και να μην αποδέχομαι καμιά από τις κρίσεις μου, παρά αυτή μονάχα που θα παρουσιαζόταν τόσο

ξεκάθαρη και σαφής στο πνεύμα μου, ώστε να μην μπορώ να την αμφισβητήσω.

Το δεύτερο αξίωμα ήταν να διαχωρίζω καθεμιά από τις δυσκολίες που θα διαπίστωννα σε τόσα επιμέρους κομμάτια, που να μπορεί κανείς με ορθολογικότητα να επιλύει τις δυσκολίες καλύτερα.

Το τρίτο αξίωμα ήταν να κατευθύνω με τάξη τις σκέψεις μου, αρχίζοντας από τα πιο απλά και ευκολοκατανόητα αντικείμενα, για ν' ανεβώ σιγά-σιγά σε διαδοχικούς αναβαθμούς, μέχρι την επιστημονική γνώση των πιο σύνθετων αντικειμένων. Να υποθέτω ακόμα ότι υπάρχει μία τάξη και ανάμεσα σ' αυτά που δεν προηγούνται αναγκαστικά το ένα του άλλου. Και το τελευταίο αξίωμα ήταν να

καταγράψω τόσο πιστά και συστηματικά το υλικό μου και να το επισκοπώ τόσο εποπτικά, ώστε να είμαι βέβαιος ότι δεν παρέλειψα τίποτα.

Descartes, Λόγος περί της Μεθόδου, 1637

Η Φυσική φιλοσοφία αντιμετώπιζε τη φύση ως δημιούργημα του Θεού. Στο πλαίσιο μιας «ορθολογικής χριστιανικής πίστης», η Φυσική φιλοσοφία επιχειρούσε να προσφέρει «λογικές» εξηγήσεις για την ύπαρξη του Θεού και των φυσικών μηχανισμών. Τα όρια ανάμεσα στη Φυσική φιλοσοφία και τη Θεολογία ήταν μονίμως ρευστά, ιδιαίτερα στον προτεσταντικό κόσμο, όπου πολλοί ερευνητές της Φυσικής φιλοσοφίας ήταν πάστορες.

151 / 85, 87

Η ικανοποίηση της επιστημονικής περιέργειας προσέκρουε σε ηθικού τύπου ισχυρές θεωρίες και προκαταλήψεις του παρελθόντος. Στο παραδοσιακό πλαίσιο σκέψης, η περιέργεια καταδικαζόταν ως αλαζονεία, η οποία είχε στοιχίσει στους πρωτόπλαστους την έκπτωσή τους από τον παράδεισο. Οι διαφωτιστές δεν αμφέβαλλαν για τις ηθικές προθέσεις της επιστημονικής αναζήτησης. Το πρόβλημα που τους απασχολούσε ήταν αν θα μπορούσαν να αποτυπώσουν με ακρίβεια τον κόσμο των φυσικών φαινομένων. Ο Ναπολιτάνος φιλόσοφος Βίκο έγραφε στις αρχές του 18ου αιώνα ότι η μόνη στέρεα επιστημονική γνώση ήταν η μελέτη της ιστορίας του ανθρώπου και των ανθρώπινων επινοήσεων και θεσμών. Η ανωτερότητα της διερεύνησης της ιστορίας και

της λογοτεχνίας σε σχέση με τη Φυσική φιλοσοφία θεωρούνταν δεδομένη στη μεγάλη πλειοψηφία των διανοούμενων του Διαφωτισμού.

Όσοι διαφωτιστές κινήθηκαν στα αβέβαια μονοπάτια της επιστημονικής έρευνας τόνισαν πως, παρά τους περιορισμούς της, η εμπειρία αποτελούσε το μέσο για την προσέγγιση του κόσμου. Θεωρούσαν ότι με αυτό τον τρόπο μπορούσαν να κατανοήσουν τις αιτιακές σχέσεις που ρύθμιζαν το σύμπαν (σχέσεις μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος). Παρά το γεγονός ότι η ανακάλυψη των αιτιακών σχέσεων αποτελούσε βασικό ενδιαφέρον της εποχής, κάποιοι διανοητές, όπως ο Άγγλος φιλόσοφος Χιουμ (1711-1776), τις χαρακτήρισαν απλές ανθρώπινες συμβάσεις. Ο Χιουμ υποστήριξε ότι οι ίδιοι οι άνθρωποι

αποφάσιζαν αν ένα γεγονός ήταν αιτία ή αποτέλεσμα κάποιου άλλου, ανάλογα με τον τρόπο που σκέφτονταν. Η αιτιακή σύνδεση δεν μπορούσε να τεκμηριωθεί επαρκώς με την παρατήρηση του φυσικού κόσμου. Γι αυτό διακήρυττε ότι, στην καλύτερη περίπτωση, η επιστήμη μπορούσε να διατυπώσει πιθανές και όχι αναγκαστικά αληθείς αρχές. Συμπεράσματα όπως αυτά του Χιουμ δεν προέρχονταν από επιστήμονες με τη σύγχρονη έννοια του όρου, αλλά από φιλοσόφους-παρατηρητές της φύσης. Αυτοί περιέγραφαν ακριβώς τις δυσχέρειες της δικής τους παρατήρησης. Σε τελική ανάλυση, τα συμπεράσματά τους έδειχναν τις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει η αναδυόμενη επιστημονική έρευνα και γνώση κατά το 18ο αιώνα.

Το έργο το οποίο, κατά γενική παραδοχή, «επισημοποίησε» τη ρήξη της Φυσικής φιλοσοφίας με τη Θεολογία ήταν οι «Αρχές» (Principia) του Νεύτωνα, για την απήχηση του οποίου μιλήσαμε ήδη. Αντικείμενο του έργου ήταν η μαθηματική περιγραφή της κοσμικής τάξης, της κίνησης των πλανητών, ο νόμος της βαρύτητας και η ιδέα του απείρου του διαστήματος. Ως εγγύηση της στερεότητας της επιστημονικής ερμηνείας προβάλλονταν τα ολοκληρωμένα μαθηματικά συστήματα αλλά και οι πολλοί πειραματισμοί με τους οποίους θεμελιωνόταν η κίνηση των ουράνιων σωμάτων. Το έργο ξεπερνούσε τα διλήμματα της εποχής σχετικά με την αλήθεια της επιστημονικής διατύπωσης δίνοντας εξηγήσεις για τον τρόπο λειτουργίας του σύμπαντος. Έτσι,

προωθούσε την εικόνα μιας «θριαμβεύουσας επιστήμης», μιας επιστήμης που στηριζόταν στους δικούς της, αποδεδειγμένους, νόμους και μπορούσε να προσφέρει μια «ουδέτερη», ανεπηρέαστη ερμηνευτική πρόταση για το σύμπαν.

Άλλοι διαφωτιστές έστρεψαν την προσοχή τους στη διερεύνηση του επίγειου κόσμου. Διαχώρισαν τις επιστήμες που απασχολούνταν με τον ανόργανο κόσμο, και κυρίως με τη μελέτη της γης (γεωλογία, ορυκτολογία), από τις επιστήμες που ασχολούνταν με τους ζωντανούς οργανισμούς (βοτανική, ζωολογία). Με τον τρόπο αυτό δημιουργούσαν μια ιστορία του κόσμου διαφορετική από τη βιβλική ιστορία για τη δημιουργία του. Έτσι, οι απόπειρες του Λινναίου για την ταξινόμηση

των ειδών με βάση τα αναπαραγωγικά χαρακτηριστικά τους προκάλεσαν αντιδράσεις. Επίσης, οι μελέτες του Μπυφόν για την ηλικία της γης με βάση ορυκτολογικά ευρήματα καταδικάστηκαν από τη θεολογική σχολή της Σορβόννης, στο Παρίσι.

Οι επιστημονικές θεωρίες των διαφωτιστών έγιναν πολύ γρήγορα γνωστές και δημοφιλείς. Στη διάδοσή τους συνέβαλαν τα εκλαϊκευτικά βιβλία, που έφεραν σε επαφή ευρύτερα κοινωνικά στρώματα με τον επιστημονικό λόγο. Βοήθησαν επίσης η άνθηση των δημόσιων επιστημονικών διαλέξεων και η ίδρυση νέων πανεπιστημίων. Τα πανεπιστήμια πρόσφεραν έδαφος για την ανάπτυξη της νέας γνώσης του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου. Νέοι επιστημονικοί κλάδοι

συγκροτήθηκαν, όπως η βοτανική, η γεωπονία, η ορυκτολογία, η μηχανική. Ήδη από τα τέλη του 17ου αι., οι επιστημονικές εταιρείες και οι ακαδημίες (Βασιλική Εταιρεία του Λονδίνου, παρισινή Ακαδημία Επιστημών) είχαν δείξει το έντονο ενδιαφέρον των αστικών ελίτ να δουν με καινούργιο τρόπο τον κόσμο που μας περιβάλλει. Οι νέοι κλάδοι γνώσης συμβάδιζαν με τη δημιουργία νέων θεσμών γνώσης. Τότε θεμελιώθηκαν οι μεγάλες βιβλιοθήκες και τα μουσεία, οι βοτανικοί και οι ζωολογικοί κήποι. Τότε ιδρύθηκαν μεγάλα και μακρόβια επιστημονικά περιοδικά με στόχο την επικοινωνία ανάμεσα στους επιστήμονες και τη διάδοση του επιστημονικού έργου τους. Ωστόσο, παρά την εμφανή κοινωνική αναβάθμιση της επιστήμης, ελάχιστοι ήταν εκείνοι που

είχαν την επιστημονική έρευνα ως πλήρες και αποκλειστικό επάγγελμα.

Ο Διαφωτισμός δημιούργησε τις απαραίτητες συνθήκες για την ανάπτυξη της επιστήμης. Έθεσε στο επίκεντρο της κριτικής του τις ίδιες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες και τις συμπεριφορές τους. Καταδίκασε την άγνοια, την προκατάληψη, το φανατισμό, τη θρησκευτική και πολιτική μισαλλοδοξία. Ανακήρυξε τον ανθρώπινο Λόγο (λογική) σε βασικό κριτήριο για τη γνώση και την αξιολόγηση του κόσμου. Ασχολήθηκε με πολλούς γνωστικούς τομείς, όπως η φιλοσοφία, η πολιτική, η οικονομία, η ιστορία, η τέχνη, η εκπαίδευση.

Οι εμπειριστές φιλόσοφοι του Διαφωτισμού διατύπωσαν μια γενική θεωρία για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν, δηλαδή

συγκρότησαν μια γνωσιοθεωρία. Σύμφωνα με αυτή, η γνώση στηρίζεται στην εμπειρία και την καθολική κυριαρχία του Λόγου. Γι' αυτή τη θέση επικρίθηκαν αργότερα από άλλους φιλοσόφους, που έδιναν το προβάδισμα στη φαντασία και το συναίσθημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη σημασία της εμπειρίας στο έργο των διαφωτιστών αποτελεί η άποψη του Λοκ. Ο Λοκ (1632-1704) υποστήριξε ότι όταν ο άνθρωπος γεννιέται, ο νους τους είναι μια *tabula rasa*, ένας κενός πίνακας. Καθώς μεγαλώνει, ο νους του εμπλουτίζεται με τη γνώση που αποκτά από τις αισθήσεις και την εμπειρία. Επομένως, η διανοητική ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί με οργανωμένο και προγραμματισμένο τρόπο. Σ' αυτήν την άποψη στηρίχτηκε αργότερα η ιδέα ενός

οργανωμένου εκπαιδευτικού συστήματος.

Αν όμως ο 17ος και ο 18ος αιώνας αποτέλεσαν το λίκνο της επιστημονικής σκέψης, η ώρα της θεμελίωσής της θα ερχόταν το 19ο αιώνα. Ωστόσο, η αυτονόμηση της επιστήμης από την επιθυμία λογικής κατανόησης και μετασχηματισμού του κόσμου, του ανθρώπου και της κοινωνίας, απελευθέρωσε δυνάμεις επιζήμιες. Κυρίως όταν μετέτρεψε την επιστήμη και τη λογική σε ένα εργαλείο για την αποτελεσματικότερη και μαζικότερη εξόντωση των ανθρώπων.

Αντιφατικές θεωρήσεις της ανθρωπίνης προόδου

Χέρμπερτ Σπένσερ: «Η πρόοδος δεν είναι κάτι τυχαίο. Είναι μια αναγκαιότητα. Είναι βέβαιο ότι η δυστυχία και η ανηθικότητα θα εξαφανιστούν. Είναι βέβαιο ότι ο άνθρωπος πρέπει να γίνει τέλειος».

Κάρολος Ντίκενς: «Υπήρξε η καλύτερη και η χειρότερη ταυτόχρονα περίοδος της ιστορίας. Ένας αιώνας σοφίας, αλλά και ένας αιώνας τρέλας. Η εποχή της πίστης και μαζί της αμφισβήτησης του Θεού. Η εποχή του φωτός και συγχρόνως του σκότους. Η άνοιξη της ελπίδας και ο χειμώνας της απελπισίας».

Ενρίκο Φέρρι: «Ο 19ος αιώνας κέρδισε μια μεγάλη νίκη στα θέ-

ματα της θνησιμότητας και των λοιμωδών ασθενειών με την καταπληκτική πρόοδο της φυσιολογίας και των φυσικών επιστημών. Ωστόσο, ενώ οι μεταδοτικές ασθένειες βαθμιαία ελαττώθηκαν, από την άλλη πλευρά στο πλαίσιο του λεγόμενου πολιτισμού αυξήθηκαν οι ηθικές ασθένειες. Την ίδια περίοδο που ο τυφοειδής πυρετός [...], η χολέρα και η διφθερίτιδα θεραπεύονται με φάρμακα που ανακάλυψε η εφαρμοσμένη επιστήμη δια της πειραματικής μεθόδου [...], το ποσοστό των τρελών, των αυτοκτονούντων και των εγκληματιών στο γενικό πληθυσμό αυξάνεται με γρήγορο ρυθμό».

4. Η ιδέα της αναπόφευκτης προόδου

Η ιδέα της προόδου ήταν κεντρική για το Διαφωτισμό. Πρόοδος θεωρούσε την αναπόδραστη πορεία του ανθρώπινου γένους προς την τελειότητα. Αφετηρία της ιδέας ήταν η αντίληψη ότι ο κόσμος αποτελούσε ένα οργανωμένο σύστημα, το οποίο βελτιωνόταν σταθερά. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, η ανθρώπινη φύση, θεωρούνταν αγαθή και παρέμενε αναλλοίωτη στους αιώνες. Για τους διαφωτιστές, η «αγαθότητα», η καλοσύνη, αποτελούσε βασικό γνώρισμα του ανθρώπου και στηριζόταν στον Ορθό Λόγο.

Έτσι, η πορεία της ανθρωπότητας προς την ολοκλήρωση σήμαινε τη σταδιακή κατάκτηση της καλοσύνης. Σήμαινε, επομένως, την απελευθέρωση από τα λάθη και τις

προκαταλήψεις των περασμένων εποχών. Με αυτή τη λογική ήταν επακόλουθο να υποβαθμιστούν προηγούμενα στάδια της ανθρώπινης ανάπτυξης, και μάλιστα τα μεσαιωνικά χρόνια. Τα χαρακτήριζαν ως περίοδο «τυφλού θρησκευτικού φανατισμού, άγνοιας, προκατάληψης και τυφλής βίας», η οποία «κράτησε δέσμια τη χριστιανική Δύση επί αιώνες». Προσηλωμένοι στην ιδέα της προόδου, οι διαφωτιστές αντιμετώπισαν το παρελθόν μ' έναν τελείως διαφορετικό τρόπο. Θεώρησαν ότι η μελέτη του έχει σημασία μόνο εάν μπορεί να οδηγήσει σταδιακά στο «διαφωτισμό» της ανθρωπότητας. Η πρόοδος του ανθρώπινου γένους, σύμφωνα με την αντίληψη των διαφωτιστών, είχε να παλέψει με τις κολοσσιαίες δυνάμεις του σκότους και της οπισθοδρόμησης.

Η τραγικότητα της ανθρώπινης ιστορίας το είχε δείξει. Μόνη διέξοδος από τη βαρβαρότητα ήταν η εδραίωση του Διαφωτισμού.

Η ιδέα της διαρκούς προόδου της ανθρωπότητας μέσα από τον Ορθό Λόγο είχε όμως και τον αντίλογό της. Οι ισχυρότερες αντιρρήσεις διατυπώθηκαν από τον Ρουσσώ (1712-1778). Ο φιλόσοφος υποστήριζε ότι η επικράτηση του Ορθού Λόγου, χωρίς τα ανθρώπινα συναισθήματα, έφερε την έκπτωση του ανθρώπινου γένους. Ο άνθρωπος είχε ξεκινήσει από ένα πρωταρχικό στάδιο, όπου η λογική, το πάθος και το συναίσθημα βρίσκονταν σε αμοιβαία αρμονία. Η αρμονία αυτή διαλύθηκε, επειδή κυριάρχησε η λογική του συμφέροντος, η οποία οφειλόταν στην οργάνωση της εξουσίας, τις σχέσεις ιδιοκτησί-

ας και την επιδίωξη στενά ατομικών στόχων. Έτσι ο άνθρωπος εμφανιζόταν λογικός, αλλά αποξενώθηκε από το γνήσιο εαυτό του. Ο πολιτισμός του θεμελιώθηκε στα ψυχικά ελαττώματά του και όχι στις αρετές, με συνέπεια η πορεία της ανθρωπότητας να είναι στην πραγματικότητα μια πορεία προς την παρακμή. Παρά τις διαφορετικές απόψεις, η ιδέα της αμετάκλητης προόδου του ανθρώπινου γένους κυριάρχησε στο Διαφωτισμό, δίνοντας στη Δύση μια νέα ιστορική σύνθεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος.

Βέβαια, η ποικιλομορφία των λαών και των πολιτισμών, καταφανής στη Δύση από την εποχή των εξερευνητήσεων, δε συμβιβαζόταν με την ενιαία φύση του ανθρώπου. Προσπαθώντας να εξηγήσουν την

ανομοιομορφία των λαών και των πολιτισμών της εποχής τους, οι διαφωτιστές κατέληξαν στη διατύπωση ενός αξιολογικού συστήματος. Βασικό κριτήριο της αξιολόγησης ήταν η ορθολογικότητα των πολιτισμών. Το σύστημα ξεκινούσε από τις ανισότητες στην εξέλιξη της ενιαίας ανθρώπινης φύσης και κατέληγε στην ανωτερότητα του «ορθολογικότερου» δυτικού πολιτισμού απέναντι σε άλλους, λιγότερο «ορθολογικούς», όπως ο κινεζικός ή ο ινδικός. Όχι τυχαία, ο καινούργιος όρος πολιτισμός (civilization) υποδήλωνε στα τέλη του 18ου αιώνα τον πολιτισμό των καλών τρόπων και της ορθολογικής σκέψης, δηλαδή τον πολιτισμό των κοινωνιών της Δύσης και μάλιστα των ανώτερων στρωμάτων.

**Αλληγορικό πορτρέτο της Ευρώ-
πης (άνω αριστερά). Η Ευρώπη έχει
πλέον ταυτιστεί με τον πολιτισμό.
Ποια είναι τα στοιχεία στον πίνακα
που μαρτυρούν αυτήν την ταύτιση;
Ρίτσαρντσον, Εικονογραφία, 1776**

5. Πολιτισμός και κουλτούρα

Οι ευγενείς διασκεδάζουν. Σκηνή από επίσημο δείπνο, χαρακτηριστικό δείγμα της κουλτούρας των καλών τρόπων.

Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, οι συζητήσεις για την έννοια του πολιτισμού πύκνωσαν.

Ο Μοντεσκιέ (1689-1755) υποβάλλει την ιδέα της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ανωτερότητας σε δύο

έργα του («Το πνεύμα των Νόμων», «Περσικές Επιστολές»), στα οποία συγκρίνει τα πολιτικά καθεστώτα της Ευρώπης και της Ασίας.

Ο Βολταίρος (1694-1778), από την άλλη, είναι ακόμη πιο σαφής στη σύνδεση της έννοιας της «Ευρώπης» με την έννοια του πολιτισμού. Υποστηρίζει ότι, παρά τις διαφορές τους, οι ευρωπαϊκές χώρες έχουν μια σειρά από κοινά χαρακτηριστικά. Εντοπίζει την ενότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού στην κοινή θρησκεία, στην έννοια της Δημοκρατίας των Γραμμάτων του 16ου αιώνα και σε βασικά χαρακτηριστικά των πολιτευμάτων. Σ' ένα δοκίμιο, που αποτελεί μια απόπειρα σύνθεσης της παγκόσμιας ιστορίας, ο Βολταίρος συγκρίνει την Ευρώπη με την αρχαία Αίγυπτο και την Κίνα.

Εκφράζει το θαυμασμό του για το μεγαλείο του αρχαίου πολιτισμού τους, αλλά επισημαίνει ότι στη νεότερη εποχή είναι η Ευρώπη, «η Ευρώπη μας», που εκπροσωπεί τον πολιτισμό και την πρόοδο σε όλα τα επίπεδα. Η Ευρώπη των γραμμάτων και των τεχνών, η Ευρώπη του Διαφωτισμού, έπρεπε να ξεπεράσει τις θρησκευτικές κυρίως αντιθέσεις που τη δίχαζαν, για να είναι αντάξια της πρωτοκαθεδρίας της στην παγκόσμια σκηνή.

Οι αυλικοί τρόποι

«...Έτσι, η ημέρα και η νύχτα στην Αυλή του Ούρμπινο ήταν αφιερωμένες σε αξιέπαινες και ευχάριστες δραστηριότητες του σώματος και του μυαλού. Μα, καθώς ο Δούκας πάντα αποσυρόταν στα διαμερίσματά του γρήγορα μετά το δείπνο, λόγω της αναπηρίας του, ήταν κανόνας την ώρα εκείνη να πηγαίνουν όλοι να συναντήσουν τη δούκισσα, την Ελισαβέτα Γκοντσάγκα, με την οποία βρισκόταν πάντοτε μαζί η σινιόρα Αιμιλία Πία, μια κυρία προικισμένη, όπως γνωρίζεις, με τόσο ζωηρό πνεύμα και κρίση, που έμοιαζε να ελέγχει τα πάντα και να χαρίζει στον οποιονδήποτε κάτι από την οξυδέρκεια και την καλοσύνη της. Στη συντροφιά τους, ακούγονταν

εκλεπτυσμένες συζητήσεις κι αθώα αστεία... Και είμαι σίγουρος ότι η απόλαυση και η ευφροσύνη που καθένας αντλούσε από τη δεμένη και αφοσιωμένη παρέα, δε βρήκαν πουθενά το όμοιό τους, όπως τότε στο Ούρμπινο... Η ευτυχία αυτή σμίλευε ανάμεσά μας δεσμό συνεκτικό, τόσο ισχυρό, που ούτε μεταξύ αδελφών δε θα μπορούσε να υπάρξει τόσο αρμονική σύμπτωση και βαθιά αγάπη, όπως ανάμεσα σε όλους εμάς. Το ίδιο συνέβαινε και με τις κυρίες, τη συντροφιά των οποίων οι πάντες απολαμβάναμε πολύ ελεύθερα και αθώα, καθώς επιτρεπόταν στον καθένα να συνδιαλέγεται και να αστειεύεται και να γελά με όποια του άρεσε... Και δίχως εξαίρεση, όλοι θεωρούσαμε ότι το πιο ευχάριστο, από όλα τα

πιθανά να γίνουν, ήταν να την ευχαριστήσουμε [τη δούκισσα] και το πιο δυσάρεστο πράγμα στον κόσμο, το να τη δυσαρεστήσουμε. Γι' αυτούς τους λόγους, στη συναναστροφή μαζί της, η πιο ευπρεπής συμπεριφορά μπορούσε να συνυπάρχει με τη μέγιστη ελευθερία, ενώ μπροστά της τα γέλια και τα παιχνίδια μας διανθίζονταν με τα πιο πνευματώδη ευφυολογήματα, μα και την πιο φιλόφρονη και απέρριπτη αρχοντιά...»

(Η ζωή στην αυλή του Ούρμπινο. Απόσπασμα από το Εγχειρίδιο του Καλού Αυλικού του Μπαλτάσαρ Καστιλιόννε [πηγή, Μπαλτάσαρ Καστιλιόννε, Το Εγχειρίδιο του Καλού Αυλικού, μτφρ. Κ. Παπαπετρόπουλου, Αθήνα, Ερατώ 1997, σ. 21-23])

Προς το τέλος του 18ου αιώνα, η έννοια «Ευρώπη» είχε γίνει συνώνυμη της έννοιας «πολιτισμός». Η βεβαιότητα για την ευρωπαϊκή ανωτερότητα, σε συνδυασμό με την ιδέα της προόδου, πρόβαλε ως αναγκαία τη διάδοση του ευρωπαϊκού πολιτισμού στον εξωευρωπαϊκό κόσμο. Την ίδια περίοδο αποκρυσταλλώθηκαν και οι δύο όροι: **κουλτούρα και πολιτισμός.**

Ο όρος κουλτούρα, όπως και οι περισσότεροι όροι, έχει μια ιστορία στην οποία γλιστρά συνεχώς από τη μια σημασία στην άλλη. Αρχικά σήμαινε καλλιέργεια (cultura). Από την καλλιέργεια της γης πέρασε στην καλλιέργεια των έμφυτων χαρακτηρισμάτων του ανθρώπου και από κει στην καλλιέργεια του πνεύματος, την προσωπική καλλιέργεια. Ο αντίστοιχος αρχαιοελληνικός όρος

είναι «παιδεία». Διαφέρει όμως από την εκπαίδευση. Ο καλά εκπαιδευμένος άνθρωπος δεν είναι αναγκαστικά καλλιεργημένος. Αλλωστε η καλλιέργεια επιτυγχάνεται με τις καλές τέχνες, τη φιλοσοφία, τη λογοτεχνία. Δεν περιορίζεται απλώς σε μαθήσεις, αλλά επηρεάζει συνολικά την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Αυτή η χρήση του όρου κουλτούρα αρχίζει να χρησιμοποιείται αρχικά στα γαλλικά στη διάρκεια του 16ου αιώνα, την εποχή της Δημοκρατίας των Γραμμάτων. Ο Μονταίν στα Δοκίμιά του αναφέρεται στην «καλλιέργεια του πνεύματος» των παιδιών.

Παράλληλα με την έννοια της κουλτούρας, που αναφερόταν κυρίως στην καλλιέργεια του ατόμου, χρησιμοποιούνταν στη γαλλική γλώσσα οι λέξεις *civilité* και

politesse, για να περιγράψουν την ευγένεια και τους αυλικούς τρόπους συμπεριφοράς αντίστοιχα. Η διάκριση σε ό,τι αφορά τη συμπεριφορά υπογράμμιζε την κοινωνική διαστρωμάτωση. Βέβαια, στη διάρκεια του Μεσαίωνα μ' ένα τελετουργικό συμπεριφοράς συνδεόταν περισσότερο η βυζαντινή αυλή παρά οι αυλές των δυτικών πριγκίπων. Από τον 16ο αιώνα όμως και ύστερα, η έννοια της ευγένειας συνδέθηκε, πρώτα στη γαλλική γλώσσα, με τους αυλικούς τρόπους καλής συμπεριφοράς. Χαρακτήριζε αρχικά τα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα και στη συνέχεια την αντέγραψαν οι εύποροι αστοί.

Η έννοια του πολιτισμού από την άλλη μεριά χρησιμοποιήθηκε για να αναφερθεί περισσότερο σ' ένα συλλογικό φαινόμενο και λιγότερο

στην ατομική καλλιέργεια ή τα χαρακτηριστικά κάποιων κοινωνικών ομάδων. Ο όρος άρχισε να αποκτά κάποια βαρύτητα μετά τα μέσα του 18ου αιώνα, πρώχα στη γαλλική γλώσσα και στη συνέχεια και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Είναι χαρακτηριστικό ότι ούτε ο Μοντεσκιέ ούτε ο Βολταίρος χρησιμοποιούσαν τη λέξη «πολιτισμός» (civilisation), αλλά και οι δύο υιοθέτησαν το επίθετο «πολιτισμένος» (civilisé). Μετά το 1750 όμως η νέα λέξη άρχισε να χρησιμοποιείται ευρύτατα και, σε συνδυασμό με τη διάδοση της ιδέας της προόδου, συνδέθηκε με την ανάπτυξη και τη συλλογική εξέλιξη.

Η έκφραση «ευρωπαϊκός πολιτισμός» (la civilisation européenne) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το 1766 από τον Μπορντώ, ο οποίος, αναφερόμενος στους ιθαγενείς

των γαλλικών αποικιών της Β. Αμερικής, επισήμανε την ανάγκη να «προσηλυτισθούν αυτοί οι πρωτόγονοι όχι μόνο στη χριστιανική πίστη αλλά και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό για να υιοθετηθούν ως σχεδόν γνήσιοι Γάλλοι». Είναι χαρακτηριστικό ότι η έννοια της «Ευρώπης» διαχωρίζεται πλέον σαφώς από την έννοια της «Χριστιανοσύνης» και ο πολιτισμός της αναδεικνύεται σε αυτόνομη οντότητα. Η σημασία του βασίζεται όχι μόνο στην ανεξάρτητη ύπαρξή του αλλά και την αντιπαράθεσή του με άλλους πολιτισμούς. Μια αντιπαράθεση μέσα από την οποία εννοείται ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός θα βγει νικητής και κυρίαρχος. Πρόκειται για μια ένδειξη της αυξανόμενης ευρωπαϊκής πολιτισμικής αλαζονείας, που θα αποκτήσει πλήρη έκφραση κατά το 19ο

αιώνα, όταν οι περισσότερες ευρωπαϊκές δυνάμεις θα δημιουργήσουν αποικιακές αυτοκρατορίες.

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι στη Γαλλία (αλλά ως ένα σημείο και έξω από αυτή) η έννοια «ευρωπαϊκός» θεωρείται περίπου συνώνυμος της έννοιας «γαλλικός» πολιτισμός. Μάλιστα η ανάγκη διάδοσής του στον έξω κόσμο παίρνει σχεδόν το χαρακτήρα «αποστολής». Πραγματικά, η γαλλική κυριαρχία στην Ευρώπη διήρκεσε πάνω από δύο αιώνες. Ξεκίνησε με την άνοδο στο θρόνο του νεαρού Λουδοβίκου ΙΔ΄ (1661) και τελείωσε με την πτώση του Ναπολέοντα (1815). Για το μεγαλύτερο διάστημα αυτής της περιόδου, το Παρίσι ήταν η αδιαφιλονίκητη πρωτεύουσα των ευρωπαϊκών γραμμάτων και τεχνών.

Στη διάρκεια του 17ου αιώνα η

Γαλλία επέβαλε την παρουσία της στον ευρωπαϊκό πολιτισμικό χώρο. Η γαλλική λογοτεχνία γινόταν όλο και πιο δημοφιλής, ενώ η γαλλική γλώσσα υποσκέλισε σταδιακά τα λατινικά κι έγινε η γλώσσα της διπλωματίας, της τέχνης και των γραμμάτων. Η γαλλική κουλτούρα διαδόθηκε στην αριστοκρατία της Ευρώπης ως τη Μόσχα και τους Φαναριώτες της Κωνσταντινούπολης.

Η προσήλωση στη Γαλλία, η «γαλλομανία» όπως θα λέγαμε σήμερα, προκάλεσε και αρκετό προβληματισμό. Ένας Γερμανός λόγιος, ο Τομάζιους, σημείωνε στο έργο του με το χαρακτηριστικό τίτλο «Περί μιμήσεως των Γάλλων» (1687): «Αν κάποιος από τους προγόνους μας επέστρεφε στη γη, δε θα μας αναγνώριζε. Σήμερα, όλα πάνω

μας είναι γαλλικά, ρούχα, μαγειρική, γλώσσα, όλα γαλλικά. Γαλλικοί είναι οι τρόποι μας και γαλλικά τα ελαττώματά μας». Ένα περιοδικό («Νέα της Δημοκρατίας των Γραμμάτων», 1684) έγγραφε ότι «πολλοί αναρωτιούνται γιατί είναι όλοι τόσο ξετρελαμένοι με τα γαλλικά. Πραγματικά, όλοι είναι ξετρελαμένοι και δε φαίνεται να το ξεπερνούν».

Η προσήλωση σιγά-σιγά ξεπεράστηκε από τις αρχές του 19ου αιώνα, αλλά οι ίδιοι οι Γάλλοι συνέχισαν να πιστεύουν στην πολιτισμική τους ανωτερότητα. Στα μέσα του 19ου αιώνα, ο Γάλλος πολιτικός και συγγραφέας Γκιζώ (1788-1874), δίδασκε στη Σορβόννη ότι η Γαλλία είναι η κάτοχος της ουσιαστικής έννοιας του πολιτισμού. Οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες (και οι άλλες ευρωπαϊκές χώρες στην περίπτωση

αυτή είναι μόνο η Γερμανία, η Αγγλία, η Ιταλία και η Ισπανία) είτε παρακμάζουν είτε δεν μπορούν να την ξεπεράσουν.

Στη Γερμανία, όμως, οι πολιτισμικές αναζητήσεις ακολούθησαν διαφορετικές διαδρομές. Ο όρος πολιτισμός (civilisation) θεωρούνταν γενικά ένα κακό δάνειο από τη γαλλική γλώσσα. Η λέξη κουλτούρα άρχισε να χρησιμοποιείται όλο και συχνότερα το 18ο αιώνα για να δηλώσει τόσο την ατομική παιδεία όσο και τη συλλογική εξέλιξη. Σταδιακά άρχισε να διαμορφώνεται στη γερμανική γλώσσα μια όλο και μεγαλύτερη αντίθεση ανάμεσα στους όρους κουλτούρα και πολιτισμός. Η έννοια κουλτούρα άρχισε να συσχετίζεται όλο και περισσότερο με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη βαθύτερη ουσία μιας κοινωνίας, ενώ

η έννοια πολιτισμός αναφερόταν σε εξωτερικά και ενδεχομένως μεταβιβάσιμα χαρακτηριστικά.

Το 19ο αιώνα οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν υποτιμητικά τη λέξη πολιτισμός, χαρακτηρίζοντας έτσι ό,τι είναι επίπλαστο, επιδερμικό και εφήμερο σε μια κοινωνία. Σε αντιπαράθεση, υποστήριζαν το αυθεντικό πνεύμα της κοινότητας, που το ταύτιζαν και με την «ψυχή» του έθνους τους. Αυτή η αλλαγή στην αξιολόγηση του πολιτισμού ήταν γενικότερη. Το 19ο αιώνα, οι άνθρωποι της πόλης «ανακάλυψαν» την αγνότητα της ζωής στο χωριό και τον παραδοσιακό πολιτισμό.

Οι παραπάνω διαφορές στη χρήση των λέξεων δείχνουν αντιπαραθέσεις κοινωνικές, εθνικές, ιδεολογικές. Παρά τις αντιπαραθέσεις, η ταύτιση της Ευρώπης με την έννοια

του πολιτισμού πραγματοποιήθηκε στην επαφή της Ευρώπης με άλλους λαούς. Στις σχέσεις της με τους εξω-ευρωπαϊκούς λαούς έγινε ξεκάθαρη η αναφορά σε μια κοινή ευρωπαϊκή πολιτισμική ταυτότητα. Στο εσωτερικό της Ευρώπης, όμως, μια τέτοια οπτική ερχόταν πολύ συχνά αντιμέτωπη με διαφορετικά πολιτικά συμφέροντα ανάμεσα στις ίδιες τις ευρωπαϊκές χώρες. Ο πολιτισμός ούτε τότε ούτε σήμερα μπορεί να νοηθεί έξω από το πλαίσιο της πολιτικής και της εξουσίας. Και το πλαίσιο αυτό θα αναλύσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

1. Πώς αντιλαμβάνεστε τη φράση «Η εποχή του Διαφωτισμού συνδέεται με την εμπορευματοποίηση του πολιτισμού και την αρχή της παγκοσμιοποίησης της δυτικής κουλτούρας»;

2. Για ποιους λόγους η ανεξιθρησκία θεωρείται προϋπόθεση της δημοκρατίας;

3. Πώς αντιλαμβανόταν ο Διαφωτισμός την πρόοδο; Ποιος ο αντίλογος;

4. Με βάση το εννοιολογικό πλαίσιο που διαμόρφωσε η ευρωπαϊκή «Δημοκρατία των Γραμμάτων», να αντιστοιχήσετε τις λέξεις της πρώτης στήλης με λέξεις της δεύτερης.

Γυναίκα

Φύση

Συναίσθημα

Άνδρας

Ορθός Λόγος

Δημόσιο

Ιδιωτικό

Πολιτισμός

Οι αντιστοιχίες αυτές βασίζονται στην άποψη ότι υφίσταται ριζική διαφορά μεταξύ των δύο φύλων. Ποια κοινωνικά κινήματα και ποιες δυνάμεις αμφισβήτησαν τη διάκριση αυτή;

Γλωσσάρι

Αναβαπτιστές: προτεσταντικό δόγμα, «Αναβαπτισμένοι» χριστιανοί που αμφισβητούσαν τη νηπιοβάπτιση. Κυριάρχησαν στις αγροτικές μάζες, προωθώντας ένα επαναστατικό σχέδιο αναδιοργάνωσης της ανθρώπινης κοινωνίας, βασισμένο στις αρχές της ισότητας, της ελευθερίας, της κοινοκτημοσύνης.

Αντινομιστές: πρέσβευαν, αντίθετα με το Λούθηρο, ότι δε χρειαζόταν ο μωσαϊκός νόμος στο χριστιανισμό· αρκούσε το Ευαγγέλιο για τη σωτηρία των πιστών.

Απροσδιοριστία: αρχή της απροσδιοριστίας ή αρχή της αβεβαιότητας. Διατυπώθηκε από το γερμανό φυσικό Βέρνερ Χάιζενμπεργκ. Σύμφωνα με αυτή, είναι

αδύνατο και θεωρητικά να γίνουν ταυτόχρονα ακριβείς μετρήσεις της θέσης και της ορμής (κίνησης) ενός σωματιδίου.

Γνωσιοθεωρία: κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται με τη φύση και τις προϋποθέσεις της γνώσης.

Διανοητικό σύστημα: το σύνολο των εννοιών, των διανοητικών κατασκευών, των τρόπων με τους οποίους οι ανθρώπινες κοινωνίες αντιλαμβάνονται και εκλογικεύουν τόσο την ύπαρξη τους όσο και τις σχέσεις τους με τον περιβάλλοντα κόσμο ή με τον κόσμο του Θείου.

Εθνοτική ταυτότητα: η εθνική συνείδηση που αποκτούν οι μειονότητες στο εσωτερικό ενός πολυεθνικού κράτους

Εμπειρισμός: σύστημα σύλληψης της πραγματικότητας θεμελιωμένο

στην εμπειρία των αισθήσεων.

Θετικό Δίκαιο: όρος της επιστήμης του Δικαίου που περιγράφει το δίκαιο το οποίο θεσπίζεται από το κράτος.

Καρτέλ: άτυπες συνενώσεις μεταξύ κατασκευαστών ή προμηθευτών με στόχο τη διατήρηση της τιμής των προϊόντων σε υψηλά επίπεδα, τον έλεγχο της παραγωγής και της προώθησης των προϊόντων.

Κβαντομηχανική: κλάδος της θεωρητικής φυσικής που ασχολείται με την κίνηση των στοιχείων από τα οποία αποτελείται το άτομο.

Μαδριγάλι: μουσικό είδος που γεννήθηκε από διάφορες λαϊκές φόρμες, όπως τα τραγούδια του καρναβαλιού. Η ανάγκη να δημιουργηθεί μια άμεση σχέση λόγου και μουσικής προκάλεσε μία τάση

διαφυγής από τη γενική έκφραση και το πνεύμα του κειμένου, αναπαριστώντας εικονικά ξεχωριστές λέξεις με τη χρήση μουσικών ή οπτικών συμβολισμών, που ονομάστηκαν μαδριγαλισμοί, οι οποίοι κατέληξαν να γίνουν μηχανιστικές διαδικασίες.

Ομοσπονδία: δημιουργία ενός ενιαίου κράτους με αποκεντρωμένες εξουσίες, που κατανέμονται στα ομόσπονδα κρατίδια, το οποίο διασφαλίζει την ενότητα μέσα από την πολυμορφία και έχει ως οργανωτική αρχή την ιδιότητα του πολίτη.

Ορθολογισμός: ρεύματα φιλοσοφικής σκέψης, τα οποία επιδίωξαν τη φιλοσοφική και επιστημονική αλήθεια, την εξακρίβωση της αντικειμενικής πραγματικότητας, με βάση ορισμένες αυταπόδεικτες αρ-

χές, ανεξάρτητες από την ανθρώπινη εμπειρία.

Πατρίκιοι-πληβείοι: όροι δανεισμένοι από την αρχαία ρωμαϊκή κοινωνική ιεραρχία, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν από τους συγγραφείς της Αναγέννησης για να περιγράψουν τους δύο πόλους της αστικής κοινωνικής πυραμίδας. “Πατρίκιοι” ήταν τα μέλη των αστικών οικογενειών που κατείχαν μονοπωλιακά την εξουσία στις ευρωπαϊκές πόλεις. “Πληβείοι” ήταν ο απλός λαός, ο κόσμος των μικρομπόρων, των τεχνιτών και των μεροκαματιάρηδων, παραδοσιακά αποκλεισμένων από τη διαχείριση της εξουσίας.

Πογκρόμ: ρωσική λέξη που προέρχεται από τη λέξη “καταστροφή”. Οργανωμένες μαζικές διώξεις και

σφαγές, αρχικά των Εβραίων της Ρωσίας. Με την εδραίωση του σταλινισμού στη Σοβιετική Ένωση, ο όρος εδραιώθηκε διεθνώς με τη σημασία του μαζικού και οργανωμένου διωγμού αντιφρονούντων από πλευράς της κρατικής εξουσίας.

Πουριτανισμός: θρησκευτικό κίνημα στους κόλπους των Άγγλων προτεσταντών του 17ου αιώνα, το οποίο διαφοροποιήθηκε από την κυρίαρχη αγγλικανική Εκκλησία. Οι Πουριτανοί πρέσβευαν μια αποκαθαρμένη (“πούρα”, γι’ αυτό και “πουριτανοί”) θρησκευτική ταυτότητα και λατρευτική πρακτική, μακριά από τις περιττές τελετουργίες και τα σύμβολα.

Προτεσταντικά δόγματα: διαφορετικές δογματικές εκφράσεις στους κόλπους των Προτεσταντών, που

σε μεγάλο βαθμό εξέφρασαν τοπικές διαφοροποιήσεις και προτεραιότητες.

Ρωμαϊκή Οικουμένη: η παγκόσμια ρωμαϊκή αυτοκρατορία που συνένωσε πλήθος λαών υπό την αιγίδα της Ρώμης, δίνοντας σε όλους την κοινή ιδιότητα του υποτελούς στους Ρωμαίους.

Στερεότυπο: κατασκευασμένη και παραμορφωτική εικόνα που προβάλλει φανταστικά χαρακτηριστικά ή υπερτονίζει κάποια άλλα πραγματικά, ενός ανθρώπου, μιας κοινωνικής, πολιτικής, πολιτισμικής ή θρησκευτικής ομάδας ή και ενός έθνους (λ.χ., “ο καπιταλιστής”, “ο Εβραίος τοκογλύφος”, “ο βάρβαρος Τούρκος”).

Συνεργιστές (συνεργικοί): όσοι πρέσβευαν ότι η δικαίωση και σωτηρία του ανθρώπου δεν προέρχεται μόνο από τη θεία χάρη, όπως δεχόταν ο Λούθηρος, αλλά και την ανθρώπινη ελευθερία (συνεργία θείας χάρης και ανθρώπινης ελευθερίας).

Συντεχνίες: αστικές κοινωνικο-επαγγελματικές οργανώσεις που συσπείρωναν η κάθε μια στις γραμμές της τεχνίτες προερχόμενους από ένα συγκεκριμένο παραγωγικό κλάδο (λ.χ, συντεχνία οπλοποιών, χρυσοχόων, υφαντουργών, τυπογράφων).

Σχολαστικισμός: από τα χρόνια της Ύστερης Αρχαιότητας και τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, τα κλασικά κείμενα, όπως και τα κείμενα των πατέρων της Εκκλησίας,

αντιμετωπίζονταν ως “αυθεντίες”, συλλογές “δηλώσεων”, διατυπώσεων επάνω σε σειρά συγκεκριμένων ζητημάτων. Δημιουργήθηκαν ανθολογίες κειμένων, οι οποίες οργανώνονταν θεματικά γύρω από επίμαχα ζητήματα ή ερωτήματα (quaestiones), στα οποία προτείνονταν εναλλακτικές απαντήσεις, ενισχυμένες η κάθε μια από σειρά παραθεμάτων (δηλώσεων). Φιλοσοφικά ή θεολογικά έργα που περιλάμβαναν συλλογές τέτοιων επίμαχων ζητημάτων αποκαλούνταν *summae*, διασημότερη από τις οποίες ήταν η *Summa theologiae* του Αγίου Θωμά Ακινάτη. Μεγάλο χάρισμα της σχολαστικής μεθόδου ήταν η λεπτομερειακή και πολύπλευρη εξέταση του κάθε ζητήματος, μεγάλο της μειονέκτημα η απλοποίηση και παράφραση των

απόψεων των συγγραφέων που μνημονεύονταν ξεκομμένες από το αρχικό τους κείμενο.

Συνομοσπονδία: χαλαρή οργανωτική δομή συνεργασίας μεταξύ διαφόρων κρατών σε σαφώς προσδιορισμένους τομείς άσκησης πολιτικής, όπως η οικονομία και η άμυνα.

Τυχαιότητα: ιδιότητα ή κατάσταση ενός συστήματος κατά την οποία καθένα από τα πιθανά ενδεχόμενα εξέλιξης του συστήματος συγκεντρώνει ισοδύναμη πιθανότητα να πραγματοποιηθεί.

Υπερρεαλισμός: καλλιτεχνικό, κυρίως, κίνημα του Μεσοπολέμου που έχει ως στόχο να απελευθερώσει τη φαντασία του ανθρώπου και να δώσει στην πραγματικότητα ένα ευρύτερο περιεχόμενο. Έτσι ανα-

δεικνύει τις δυνάμεις του υποσυνειδήτου και δημιουργεί με πνεύμα απελευθερωμένο από τη λογική, την αισθητική, την ηθική. Τύχη και υποσυνείδητο αφήνονται να προσδιορίζουν τις μορφές του λόγου.

Βιβλιογραφική πρόταση

Βιβλία στα ελληνικά

Μπένεντικτ Άντερσον, Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού, Νεφέλη, Αθήνα 1997.

Peter Brown, Ο Κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας, 150-750 μ.Χ., Αθήνα, Αλεξάνδρεια 1998.

E. Burns, Ευρωπαϊκή ιστορία. Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης, τ. Β΄, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1985.

Debus, Άνθρωπος και Φύση στην Αναγέννηση, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.

Νόρμπερτ Ελίας, Η εξέλιξη του πολιτισμού, τ. 2. Νεφέλη, Αθήνα 1997

M. Foucault, Τι είναι Διαφωτισμός, Έρασμος, Αθήνα 1988

**J. Le Goff, Ο Πολιτισμός της Μεσαι-
ωνικής Δύσης, Θεσσαλονίκη, Βά-
νιας 1993.**

**E.H. Gombrich, Ιστορία της Τέχνης,
Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέ-
ζης, Αθήνα 1994.**

**Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, Πολι-
τικοί στοχαστές των νεότερων χρό-
νων. Βιογραφικές και ερμηνευτικές
προσεγγίσεις, Γνώση, Αθήνα 1992.**

**Serge Berstein - Pierre Milza, Ιστο-
ρία της Ευρώπης, τ. 3, Αλεξάνδρεια,
Αθήνα 1997.**

**Γιάκομπ Μπούρκχαρντ, Ο πολιτι-
σμός της Αναγέννησης στην Ιταλία,
Νεφέλη, Αθήνα 1997.**

**Βίλχελμ Μύλμαν, Ευρωπαϊκή λογο-
τεχνία και παγκόσμιος πολιτισμός,
Νεφέλη, Αθήνα 1997.**

Norman Hampson, Ο Διαφωτισμός. Μια αποτίμηση για τις παραδοχές, τις θέσεις και τις αξίες του, Παπαζήσης, Αθήνα 1994.

Έρικ Χόμπσμπάουμ, Η εποχή των επαναστάσεων, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1990.

—, Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1996.

—, Η εποχή των Άκρων. Ο σύντομος 20ος αιώνας (1914-1991), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994.

—, Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1994.

Στιούαρτ Γουλφ, Ο εθνικισμός στην Ευρώπη, Αθήνα 1995.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

**Peter Burke, The Renaissance,
Macmillan, Λονδίνο 1987.**

**E. Cameron, The European
Reformation, Clarendon Press, Οξ-
φόρδη 1991.**

**Norman Davies, Europe. A History,
Pimlico, Λονδίνο 1997.**

**J.H. Elliott, The Old World and the
New, 1492 - 1650, CUP (έκδοση
CANTO), Κάιμπριτζ 1992**

**Josep Fontana, The Distorted
Past. A Reinterpretation of Europe,
Blackwell, Οξφόρδη 1995.**

**Guenee, States and Rulers in Later
Medieval Europe, Basil Blackwell,
Οξφόρδη 1985.**

**Kevin Wilson - Jan van der Dussen
(εκδ.), The History of the Idea of
Europe, Routledge, Λονδίνο και Νέα
Υόρκη 1993.**

**Birdsall S. Viault, Western
Civilisation since 1600, McGraw-
Hill's College Review Books, 1990.**

**B. J.M. Roberts, The Penguin History
of Europe, Λονδίνο, Penguin 1996.**

Περιεχόμενα

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΩΝ

Κεφάλαιο Πέμπτο:

Η αυτονόμηση της τέχνης 5

1. Αισθητική και η
έννοια του ωραίου 6

2. Ο ρόλος της τέχνης και
του δημιουργού στην
κοινωνική ζωή..... 26

3. Περιπλανήσεις στον
κόσμο της μουσικής 35

4. Η Φλωρεντία της
Αναγέννησης και η δόξα
του Νέου Ανθρώπου..... 39

Κεφάλαιο Έκτο:
Η Ευρώπη των αντιφάσεων:
επιστήμη ή μαγεία;.....65

- 1. Επιστήμη 65**
- 2. Μαγεία..... 73**

Κεφάλαιο Έβδομο:
Η Ευρώπη και οι
εξωευρωπαϊκοί λαοί.....89

- 1. Η έκπληξη των**
Ανακαλύψεων 89
- 2. Τι έβλεπαν οι Ευρωπαίοι**
στην Αμερική..... 93
- 3. Είναι οι Ινδιάνοι**
άνθρωποι; 100
- 4. Ευρωπαϊκή αυτοσυνειδησία**
και αλαζονεία 109

Κεφάλαιο Όγδοο:	
Η Ευρώπη των Φώτων	121
1. Το κοινωνικό πλαίσιο του	
Διαφωτισμού:.....	121
2. Οι διαφωτιστές και η	
θρησκεία	132
3. Η εποχή της «θριαμβεύουσας	
επιστήμης»	145
4. Η ιδέα της αναπόφευκτης	
προόδου	164
5. Πολιτισμός και	
κουλτούρα	170
Γλωσσάρι	189
Βιβλιογραφική πρόταση	200

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.